

BRILL

LIJKBEZORGING BIJ DE TO BADA' IN MIDDEN CELEBES

Author(s): JAC. WOENSDREGT

Source: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, 1930, Deel 86, 3/4de Afl. (1930), pp. 572-611

Published by: Brill

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/20770326>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Brill is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*

LIJKBEZORGING BIJ DE TO BADA' IN MIDDEN CELEBES.

DOOR

JAC. WOENSDREGT,

in leven Zending van het Nederlandsche Zendinggenootschap.

(Met 2 platen en 1 tekstfiguur.)

Voor den To Bada' is het sterven een verschijnsel, dat eigenlijk niet bij den mensch behoort. Hij vindt de dood iets vreeselijks, iets noodlottigs, en al zijn doen en denken zijn er dan ook op gericht om in 't leven te blijven. Zijn heele bestaan is in den grond der zaak een strijd tegen den dood. Toen het Christendom in Bada' kwam, was het een teleurstelling voor de menschen, dat dit geen medicijn had tegen den dood. Ik herinner mij hoe kort na mijn vestiging in dit land een edelman mij vroeg, hoe het na den dood met de ziel gaat. Toen ik hem vertelde, dat de ziel eeuwig voortbestaat, riep hij uit: „Dat is een geluk! een goede boodschap!” Wij zullen later zien hoe naar de voorstelling der To Bada' de ziel eenige malen moet sterven om dan in het nageslacht voort te leven.

Het Napoesche verhaal (zie mijn Mythen en Sagen, No. XXVI, Verhand. Kon. Bat. Gen. v. K. en W. dl. LXV, 3e stuk, 1925), waarin verteld wordt, dat het des menschen eigen verkiezing is om een vergankelijk leven te leiden, kent men ook in Bada'. Zoo ook het Besoasche verhaal, dat vroeger de menschen van huid verwisselden, als ze oud waren geworden (Mythen en Sagen No. XXIX).

De Leboniërs vertellen (zie Mythen en Sagen No. XXVII), dat de dood in de wereld gekomen is, doordat men op de eerste vrouw die zwanger werd, de keizerssneede toepaste om het kind ter wereld te brengen.

Nog een ander verhaal in Bada' (zie ook Mythen en Sagen, No. XXVIII) vertelt, dat Ala Tala eens een gezant naar de aarde stuurde om de menschen te zeggen, dat ze slechts gedurende 1 maand dood zouden zijn, en daarna weer herleven zouden. To'olo (de berggeest, de woudgeest, de echo), die *titiloe*-bladeren tot kleding heeft, en zeer rad van tong is, hoorde de mededeeling van den gezant, en hij begon toen uit alle macht te roepen: „Neen, neen! de mensch zal voor goed

sterven!" De gezant van Ala Tala kon niet tegen To'olo op, want deze had steeds het laatste woord, met het gevolg, dat de menschen dood blijven, als ze gestorven zijn. Volgens anderen was het Tolise, de booze, jaloersche geest (een vrouw), die maakte dat de menschen niet meer herleven, als ze gestorven zijn.

Een variant op het laatste verhaal zegt het volgende: Er leefde eens een grootvader met zijn kleinkind. De grootmoeder ging eens uit, en liet het kind bij den ouden man achter. Onder het afdalen van de trap riep de man: *Mate samboela!* „Blijf gedurende 1 maand dood!" Zijn kleinkind begreep deze woorden niet, en vroeg: „Wat zegt ge Grootvader?" De oude man herhaalde zijn woorden, maar nog begreep het kind de beteekenis er niet van. Tot tienmaal toe deed het kind zijn vraag, en toen werd Grootvader zoo boos, dat hij riep: „Sterf dan voorgoed!" En zóó kwam de dood in de wereld.

Een Besoasch verhaal vertelt, dat de Schepper, Topeloente, zijn gezant naar de aarde zond om te vragen of de menschen slechts één maand dood wilden zijn om daarna weer te herleven, of dat ze voorgoed wilden sterven. De menschen antwoordden: „Wij willen eerst eens zien wat ons het beste bevalt". Niet lang daarna stierf een oude vrouw, en deze keerde na een maand verjongd in het leven terug; ze zei tot haar kleinkinderen: „Hier is je grootmoeder weer!" Maar de kinderen geloofden haar niet, omdat ze in de jonge vrouw niet hun grootmoeder herkenden, en ze wilden niets van haar weten. Toen verzochten de menschen den gezant aan Topeloente te vragen om voorgoed te mogen sterven, wat ook gebeurde (zie ook Mythen en Sagen, No. XXIV).

De dood is dus het lot voor iedereen. Ala Tala heeft den adem van elk mensch in een bamboekoker onder zijn huis hangen (zie Mythen en Sagen, bl. 169). Breekt het koord van een bamboe door, en valt de bamboe naar beneden, dan sterft de persoon aan wien de daarin besloten adem behoort.

Door invloed van het Mohammedanisme is de To Bada in het noodlot gaan gelooven; voordien niet, want alle gebruiken zijn er op gericht om de menschen in 't leven te behouden. De To Bada' gelooft, dat al moet men eenmaal sterven, men in staat is het tijdstip te verschuiven, als men de middelen daartoe maar kent. Onder vreemden invloed is hij ook gaan spreken van *dandi'*, Mal. *djandji*, waarmee hij zijn van te voren vastgesteld stervensuur bedoelt. Als men iemand waarschuwt voor een dollen hond, een wilden buffel, hoort men hem soms antwoorden: *Tapanoe'oembamo'i, anc dandi'tamo'i?!*

„Wat zouden we er aan kunnen doen, als het onze tijd is om te sterven!“

Reeds vóór zijn geboorte bepaalt iemand zelf in welke gedaante hij ter wereld zal komen, als buffel, als varken, als mensch, enz. (zie Mythen en Sagen, bl. 169). Zoo bepaalt de mensch ook zelf, wanneer en op welke wijze hij zal sterven. De Topebagi, Lotsbedeeler, vraagt aan het nog ongebornen wicht in den moederschoot, hoe het wil sterven. En tegen dit zelfbepaalde lot is niets te doen. Maar de praktijk is sterker dan de leer, en gewoonlijk blijft hij al het mogelijke doen om weer beter te worden als hij ziek is geworden; om een gevaar te ontloopen, dat hem bedreigt.

Iemand zei eens tegen mij: „Als mijn ziel een vracht hout draagt (de lasten des levens torscht), en het begint haar te vervelen, dan werpt ze de vracht neer, en dan sterf ik“. De gewone opvatting echter is, dat de mensch sterft door gebrek aan levenskracht, of omdat de ziel (*tanocana'*) zich voor te langen tijd van het lichaam verwijdert. Het eerste kan ontstaan door ziekte, waarvan men de oorzaak altijd bij slechtgezinde menschen of geesten zoekt, of door onverzoende schuld. Het tweede kan gebeuren als men schrikt, valt; door een slag of door bloedverlies. Sterft iemand, en komt er dan bloed uit zijn tandvleesch, of spuwt hij bloed, dan gelooft men, dat hij een groot kwaad heeft gedaan, en ten gevolge daarvan sterft. Ziekte en dood worden heel vaak als een oordeel beschouwd. Vaak hoort men zeggen: „Ik was wel heel erg ziek, maar ik ben niet gestorven, omdat ik geen kwaad heb gedaan“. Als men ziek is, en men weet eenig kwaad of onrecht te hebben bedreven, tracht men dit spoedig goed te maken, uit vrees anders te zullen sterven.

Teekenen, die aanzeggen, dat iemand zal sterven, kent men in menigte. Ziet men in den droom iemand in het wit (d.i. in rouw) gekleed, dan zal een bloedverwant sterven; wordt in den morgen een regenboog zichtbaar, dan zal een kind van den adel sterven; vertoont zich een regenboog in den middag, dan zal een jongeling of een jongedochter, of een „echte“ edelman heengaan; ziet men hem tegen het vallen van den avond, dan zal een oude edelman sterven; zoodra men den regenboog toespreekt, verdwijnt hij, maar dit doet niets af van hetgeen hij met zijn verschijnen heeft te kennen gegeven. Bevinden zich twee regenbogen boven elkaar, dan duidt de onderste op een edelman, die zal sterven, en de bovenste op den buffel, die bij zijn dood zal worden geslacht; ook wel op de goederen, die in het sterfhuis worden opgehangen. Vliegt een *totohi*-vogel

overdag, en het gelukt niet hem te vangen, dan zal iemand sterven; vangt men hem, dan heeft men niets te vreezen. Vliegt een *hiora*-vogel in huis en valt daar dood neer, dan zal de heer des huizes sterven. Komen veel *tambata lalari*, een soort paddestoel, uit den grond, dan zullen velen den dood vinden. Is er een kring om de maan (*metali woelo*), of om de zon (*metali alo*), dan zal iemand van adel sterven; de kring ziet op de rouwdoeken, die de slaven voor hun heer zullen dragen. Voelt men plotseling stekende pijn in de borst, dan zal men niet lang meer te leven hebben; men zegt hiervan *nahangka* „hij (de dood, of een geest) grijpt”. Wordt iemand erg dik (*bombo loli* „bolrond dik”), dan is hij zijn ontbinding nabij.

Werpt een buffel een gevlekt jong, of wordt dit in stuitligging geboren, dan moet de eigenaar van het dier sterven. Laat een spin zich op den vloer van het huis neer, trillen de wangen (*toramid'ā*), of de wimpers der oogen, dan voorspelt dit evenzeer een sterfgeval. Ziet iemand in den droom zijn buffels verzameld, dan beduidt dit, dat er weldra van deze dieren zullen worden geslacht bij gelegenheid van zijn begrafenis. Rekt een hond zich al loopende voor een huis uit, dan zal in die woning spoedig rouw zijn. Heeft de hond bij dit uitrekken echter den kop naar het huis gewend, dan is dat een goed teeken, er zal dan iemand een onderdak komen vragen, waardoor men vermeerdering van werkkrachten krijgt. Huilt (*merengke*) een hond des nachts, dan ziet hij de ziel van een zieke, die zal sterven; laat hij een lang aaneengerekt gehuil hooren (*mantoeoe*), dan ziet hij de ziel van een overledene, die een levende komt halen. Paart een haan op de nok van het dak tegen het vallen van den avond, dan zal een van de bewoners van dat huis sterven; men moet om dit te voorkomen het dier de pooten bijeen binden, en het zóó over het huis heen gooien, en het daarna slachten. Ziet men een verschijning als van een kind met een witten omslagdoek, en fluit het, dan zal een kind sterven. Is het gedurende een enkelen nacht heel koud, of onweert het, dan is een edelman stervende. Hoort men iemand om het huis weenen, maar is er niets te zien, dan is dit de ziel van een stervende. Hoort men tweemaal op den wand kloppen, dan is dit de voorbode van een begrafenis (waarbij eenmaal op het hoofdeneind, en eenmaal op het voeteneind van de lijkkest met het graafijzer wordt geklopt). Morst een zieke bij het innemen van medicijn, dan zal hij sterven. Vindt men bij het branden van het gevelde hout op den akker een *ile toe'ana* „edelslang”, waarvan men beweert, dat ze twee koppen heeft, dan zal een van de leden van het gezin van den

eigenaar van dien akker sterven. Zoo ook als men onder het gewas een geheel witte aar opmerkt, want dit wijst op rouw. Vangt men een witten paling, dan zal er spoedig worden gerouwd (in de laatste twee gevallen spreekt men van *meita* „iets (onheilspellends) zien”). Valt er den ganschen dag een zachte regen, dan zal een geliefd edelman sterven, want de regen zijn de tranen, die velen voor hem zullen vergieten. Komt de voet van een regenboog in een dorp neer, dan zal daar een priester sterven; treft hij een persoon, dan zal diens lichaam opzwellen; treft de regenboog de legerplaats (*lambara*) van buffels, dan zullen de dieren sterven. Verslikt iemand op leeftijd zich, dan komt dit omdat zijn ziel schrikt op het zien van den dood van een bloedverwant; volgens anderen zal men niet lang leven, als men zich bij het begin van den maaltijd verslikt; gebeurt dit in het midden daarvan, dan zal men den middelbaren leeftijd bereiken; verslikt men zich bij het einde van den maaltijd dan mag men op een lang leven rekenen. Hoort men bij den oever van de rivier gewezen, dan zal daar weldra iemand verdrinken. Men moet dan een wit hoen laten afdrijven, als vervanger voor den bedreigde. Hoort men driemaal tegen den achterwand van het huis kloppen, dan is dit de ziel van een overledene die een zieke komt halen. Men zegt dan: „Laten we stil zijn, daar is hij!” nl. de doodenziel. Ziet men een fosforisch verschijnsel (*bantahia*), een opstijgende vlammenreeks (*mokoloro'nai* of *moratoe-ratoe*), dan is dit de ziel van iemand, die gesneld zal worden, of van een edelman.

Een helderziende (*topcbao*) kan aan iemands oogen zien, of hij zal sterven. Werpt een hond alleen vrouwelijke jongen, dan moet de eigenaar sterven; men doet dan goed de diertjes weg te werpen. Komt er een doodenziel, *toperaroea*, herkenbaar aan den stank, al kreunende in huis, dan zal daar iemand spoedig sterven; men spreekt dan van *meanditoe mporieroe* „zich vooraf als doodenziel manifesteren”; in Besoa noemt men dit *metanocana*; de zieke klopt vóór zijn overlijden ergens anders aan; 't kan ook een ver verwijderde bloedverwant zijn, die pas gestorven is; hij heeft het haar over 't gezicht gespreid, opdat men zijn afzichtelijk gelaat niet zal zien; gooit men hem met water, dan blijft hij; werpt men hem met asch, dan gaat hij heen; hij kwam zijn overlijden melden. Verspreidt zich bij zonsondergang een gele gloed over den hemel, dan moet spoedig iemand sterven; men spreekt dan van *bada' to towaloe* „geel der weduwen”; daar de weduwe tijdens den rouw het lichaam met curcuma insmeert. Witte vlekjes op de nagels (*kaloepa to mopali* „nagels

van rouwdragenden") zeggen dat iemand spoedig zal heengaan. Ziet men twee oogen schitteren op een boom of in de lucht, dan weet men dat er spoedig een doode zal zijn.

Vooraf vogels voorspellen geluk, tegenspoed en dood. Hoort men in Rampi' een gepiep als van een kuiken, dan wil dit zeggen, dat weldra een hoen aan een doode zal worden meegegeven; het gepiep werd door zijn vooruitgaande ziel voortgebracht. Hoort men den bons van een omvallenden boom, dan komt dit, omdat de boom geen kracht meer heeft te blijven staan, want zijn geest heeft gezien, dat men een doodkist van hem wil maken, en daarom vlucht hij. Hoort men in Besoa de *totokoe*-vogel dicht bij het dorp roepen, dan zegt hij dat spoedig een rouwkap (*totokoe*) zal worden gedragen; men roept dan: „Ga ons voorbij, wij willen nog niet sterven” (men vertelt van dezen vogel, dat hij haar op het lijf heeft van alle schepsels op aarde; als men hem ving, zou een heel dorp uitsterven). Als de uil een scherp kreet laat hooren (*mokii*), en dezen lang uithaalt, of eerst hard fluit en daarna zacht, dan zal spoedig iemand sterven. Kraait een haan in den nacht tweemaal, en zijn makkers antwoorden niet, dan moet een mensch sterven; men zegt, dat hij een lijkvlucht ruikt, en een doodenziel voorbij ziet gaan, die hij aanroept. Roept een ijsvogel des nachts van de nok van een huis af, dan zal daar in den vroegen ochtend een doode zijn (in Besoa zegt men dat de vogel een afwezige bloedverwant ziet, die sterven gaat); zit de vogel op het huis van een edelman, dan zal een van diens slaven sterven. Den dood aankondigend is ook het klagelijk gefluit van den *totohi*-vogel, terwijl hij op de nok van een huis zit. Is er een zieke in huis en laat de *keke*-vogel zijn gefluit 's avonds hooren, dan hoeft men niet op herstel te rekenen. In Napoe moet men in zoo'n geval leven maken en zeggen: „Ga naar een ander land; wij zijn hier maar met ons enkelen”; het lawaai wordt in alle huizen beantwoord. Men doet zoo ook, als men het geluid hoort van den *ngkolo-ngkolo* en van den *soeloepati*. Is men juist bezig met koken, als men de tonen van een dezer vogels hoort, dan neemt men een stuk hout, steekt dit in den grond en zegt: *Kekea watamoe* „graaf voor je eigen (een graf)”. Hierdoor zou de toover dier tonen verbroken worden. Den dood aankondigend is het gefluit van den *koereoe*; het geluid van den kwikstaart (*tioc-tioe oewai*-), den ijsvogel (*tengke'*) den *dena anditoe*, dat men weergeeft met *montii-ntii* of *motirididi*, of hinneken ze als een paard, dan moet een edelman sterven. Komt er een vuurvlieg (*pio-pio*) in huis gevlogen, dan beduidt dit dat iemand zal sterven;

men moet het diertje dan vangen en inslikken, of in de scheede van zijn hakmes opsluiten; als men dan sterft, zal men een fakkel hebben op weg naar het zielenland, want de vuurvlieggen zijn de fakkels der dooden (*boebenda tomate*); ze gaan de zielen voor, en wijzen ze den weg. Hoort men in Besoa een tik tegen den wand, en ziet men twee lichten als oogen, dan moet men tusschen die oogen wat roet op den wand smeren, dan kan men den volgenden morgen zien wiens oogen het zijn geweest, omdat die persoon dan een zwarten veeg over het voorhoofd zal hebben; hij moet dan sterven. Is men op het oorlogspad en vliegt een *tintiri* iemand achterop en voorbij, dan zal hij sneuvelen. Roept een kakatoe (*kekca*) in de buurt van een zieke ea, ea, ea!, dan zal spoedig een buffel voor dien zieke worden geslacht, m.a.w. hij zal sterven (ea! is ongeveer hetzelfde geluid, dat een buffel maakt); roept deze vogel ke, ke, ke!, dan zal een varken worden geslacht; klinkt het geluid als keo, keo, keo!, dan krijgt de aanstaande doode slechts een hoen op zijn reis naar de doodenstad mee. In het eerste geval zal een edelman sterven, in het tweede iemand van den middenstand, in het derde een slaaf.

Maakt een soort tor (*lili*) bij het ondergaan van de zon een gonzend geluid, dan zal er iemand beweend worden (*ara womoke de'e ina raria'i*).

Is er een zieke en wil men weten hoe het met hem zal afloopen, dan wichelt (*mobolobia'*) men. Daartoe zet men op een stuk hout zijn span af van de punt van den duim tot de punt van den middelvinger, en geeft daar een teeken. Dan snijdt men den stok bij dat teeken af, en zet er vervolgens weer zijn span op uit; kan men dan het uiteinde van den stok niet meer met de punt van den middelvinger bereiken, dan moet de zieke sterven.

Als een muis snatert (*mokoemoko*), dan zal iemand sterven. Struikelt iemand van hoogen stand voortdurend op zijn weg, dan is dit een veeg teeken. Laat een soort krekkel (*heda*) 's avonds zijn gesjirp in het dorp hooren, dan zal daar spoedig een doode zijn. Wordt een katejong geboren met een langen achterteen (*kahili*), dan is dit *meitana* „onheilspellend”. Breekt de tak van een waringinboom af, dan zal een edelman sterven.

Velen zeggen een voorgevoel te hebben, dat ze sterven zullen. Ze maken dan hun laatste wilsbeschikking (*moarwih*). Er zijn er die kostbare voorwerpen verstoppen, of in den grond begraven; ze wijzen den boom aan, waarvan ze hun doodkist gemaakt willen hebben: soms doen ze dit zelf nog. Men wijst den man of de vrouw aan,

door wie(n) men is behekst, in de hoop, dat men hem of haar na zijn overlijden zal doodhakken, opdat hij of zij hem naar het zielenland zal volgen.

Merken de bloedverwanten, dat de zieke zal sterven, dan worden één of meer buffels bij het huis gebracht. Zoodra de zieke is gestorven, blaast men op de kruin van zijn hoofd, en wordt een buffel herhaaldelijk met een speer gestoken. Zoo'n buffel heet *botoe' inoha* „voor 't afbreken van den adem". Veelal wordt één buffel aan de Oostzijde, en een tweede aan de Westzijde van de woning gedood. In Bada' worden de koppen van deze dieren onder de woning gelegd tot zij geheel vergaan zijn; in Rampi' hangt men alleen een oor van het dier onder het sterfhuis op. De punt van den staart wordt in een zakje genaaid, en boven in de woning opgehangen. Dan begint men in het sterfhuis te weenen, en dit geschrei wordt in de andere huizen beantwoord. Elke vrouw, die in het sterfhuis komt, barst los in een luidruchtig gehuil. Men werpt zich languit op het lijk, en stelt zich als wanhopig aan. Mannelijke verwanten van den overledene neemt men vaak het hakmes af, opdat ze in hun smart geen dwaze dingen zullen doen. Telkens trekt men den doek die het gelaat van den doode bedekt weg, slaat met de handen op het lijk, buigt er zich over heen, en weent. Elke klaagzang zet in met den uitroep: *Adedeo*, en eindigt ook hiermee. Een moeder klaagt: *Adedeooo! ana'koe woö! Noepalaji nto ra'n, ana'koe? Adedeooo! to koekaharangi ebeko! Adedeooo! ana'koe', to manoba' ebe, noepalahi nto ra'a? Adedeooo!* Vreeselijk! mijn kind toch! Verlaat ge mij mijn kind? O vreeselijk! jij, van wie ik zooveel houd! O vreeselijk! mijn kind, dat zeer schoon is, verlaat ge mij toch? O vreeselijk!" Telkens en telkens weer herhaalt ze deze woorden.

Als iemand uit den adelstand is gestorven, worden dadelijk alle bewoners van het dorp gewekt, en dezen klimmen in het sterfhuis om te *motomate* „op den doode te passen, bij hem te waken". Zoo eenigszins mogelijk doet elke bezoeker van het sterfhuis van te voren een *koelambe* aan. Dit is een ronde lap foeja, met een gat in het midden; door dit gat wordt het hoofd gestoken, zoodat de lap over borst, rug en schouders valt. Dit is een kleedingstuk uit den ouden tijd, en dat men het aandoet als er een doode in het dorp is, kan wel geen andere bedoeling hebben, dan zich als levend persoon onkenbaar te maken voor de ziel van den gestorvene. Heeft men geen *koelambe*, dan bindt men zich een reepje foeja om den hals, als surrogaat, en daaraan veegt men zijn tranen af.

De mannen klimmen gewoonlijk niet in het sterfhuis op, maar leggen vuren rondom de woning aan. Allen arbeid laat men rusten. De meeste bezoekers brengen iets mee dat aan den doode als geschenk (*paola*) kan worden meegegeven, een matje, een kain, een lap katoen, een stuk witte foeja, en derg. Dit gaat straks alles in de kist. Sommigen brengen sirih-pinang mee, dat ze op de borst van het lijk leggen.

Alle bezittingen van den overledene worden rondom het lijk uitgestald; dit heet *rawaoa*. Katoenen goederen en kleeren worden op lijnen in het rond opgehangen, kisten en koffers worden naderbij geschoven, en opengezet. Bij zoo'n gelegenheid kan men zien, hoeveel dood kapitaal deze menschen zich verzamelen. Bij den dood van A. Wontoetoe te Bada ngkaia telde ik 36 koffers vol katoentjes. Men zegt deze uitstalling te houden, opdat de doode niet in de gedaante van muizen zijn bezittingen zal komen stuk maken; opdat hij zijn goederen niet zal komen halen en tegelijk de levenden kwaad doen. (Voor de beteekenis van het woord *rawaoa* vergelijkte men *babao* „schaduw, schim”, *merwao* „doorschijnend”, *topebao* „helderziende”, lett. „die de schim der dingen ziet”; *rawaoa* wil dus zeggen „de schim der goederen aan den doode toonen”.)

Het lijk van een voornaam edelman wordt met het hoofd op de dij van een familieslaaf (*hawï pampilo*) gelegd, tot het naar het graf wordt gedragen. De doode wordt met een lap foeja toegedekt, en onder het huis wordt een pot neergezet om het lijkvocht, dat door de reten van den vloer druppelt, op te vangen. Men past goed op, dat de honden er niet bij kunnen komen; deze pot met lijkvocht (*oerwai bangka'na tomate*) wordt later in het graf (*taloembanga*) gezet.

Intusschen is er beraadslaagd wie als gezanten zullen worden gestuurd om aan een der naburige stammen om een mensch te vragen, die zal worden doodgehakt om den rouw op te heffen; wie het bericht van het overlijden aan familieleden en vrienden zullen overbrengen; wie de kist zullen maken; van welk hout deze moet wezen, enz.

Niet alle dooden krijgen een kist. Zonder kist worden begraven:

1. Slaven en weezen; men wikkelt ze in de kleeren die ze aan hebben in een matje en stopt ze in den grond; soms krijgen ze een omhulling van plat geslagen bamboe.
2. Doodgeboren kinderen en kinderen die spoedig na de geboorte sterven; dezen begraaft men in een aarden kookpot.

3. De eerste uit een gezin die overlijdt; als men hem een kist gaf, zouden spoedig meer leden van dat gezin komen te overlijden, „omdat ze weten goed begraven te zullen worden”.

4. De laatstoverlevende uit een gezin of familie, omdat de doode zijn of haar ontstemming niet meer op de naaste bloedverwanten kan wreken; er is geen nijd meer tegen de overlevenden, want alle broers en zusters zijn nu bijeen; ook heeft de doode geen verlangen meer naar achtergelaten betrekkingen.

5. Liederen die verdronken zijn; men wikkelt ze alleen in witte foeja, en begraaft ze aan den rivieroever.

6. Gesneuvelden; voor hen maakt men echter thuisgekomen een klein kistje, roept de ziel van den gevallen, en begraaft dan het kistje.

7. Vreemdelingen; de adel zorgt gewoonlijk voor de teraardebestelling van vreemdelingen. Er wordt dan bericht gezonden naar de andere dorpen met de woorden: *Ara kana hea'nta*, „er is iemand door onzen strik getroffen”, laten wij hem verzorgen, alsof het een der onzen was.

Verder neemt men de volgende regelen in acht: De eerste broer of zuster, die van een gezin sterft, wordt alleen in bruine foeja gewikkeld (*meola' i ranta'*). De tweede wordt verpakt in schutbladen van den aren-palm en in matjes (*meola' i panopo*). De derde krijgt een uitgeholden boomstam als kist, en wordt gedeeltelijk in witte foeja gewikkeld (*meola' i doela*). De vierde gaat in een planken kist, en wordt van het hoofd tot de voeten in witte foeja gewikkeld (*meola' i lobo*). De vijfde wordt als de eerste behandeld; de zesde als de tweede, enz.

Voor leden van den adelstand maakt men de kist van *pampolo-* *oeroe-* of *bekawa*-hout, al naardat hun adel zuiverder is; voor de voornaamsten gebruikt men de eerste soort, en deze mag dan ook niet als brandhout worden aangewend. Voor lieden van den middenstand (*kabilaha* en *ana ntaoena*, of *taoena maro'a*) neemt men *hawole-*, *koemo-* of *oeroe*-hout. Gebeurt het een enkele maal, dat een geliefde slaaf een kist krijgt, dan neemt men daarvoor *lei-lei*, *tomodoei* of *poba'oca*, een uitgeholden sagoboom.

Heeft men een geschikten boom voor een doodkist gevonden, maar is hij met slingerplanten overwoekerd (*kewala'a*), dan moet men eerst een offer aan de geesten brengen; men hangt daartoe mooi katoen voor hen op (*rapobasei*), en plant een stok met foeja lapjes (*motoë*); daarna beweegt men de geesten tot verhuizen. Laat de

boom zich niet gemakkelijk splijten, dan moet er weer geofferd worden. Wanneer het niet lukt hem te splijten, heet het dat de doode een kist van ander hout wil hebben. In Rampi' neemt degeen, die het eerst een hak in den boom zal geven, een hoen, snijdt hem den hals af, smeert het bloed er van aan den boom, en hakt er dan in.

De eerste houw moet gegeven worden door iemand, die een man heeft gesneld in het Westen. Is zoo iemand niet te vinden in het dorp, dan zoekt men er elders een. Hij moet ook beginnen met de kist te disselen; zijn loon is een hakmes. Het bovineinde van de kist moet het eerst worden ingehakt door iemand, die een vrouw heeft gesneld in het Oosten. Beide lieden krijgen bij den doodenmaaltijd veel rijst en een poot van een buffel.

Den tweeden dag na het overlijden wordt een buffel geslacht, die den naam draagt van *lite kaoe* „het sap van den boom”. De kop van dit dier wordt aan den linkerkant van het sterfhuis gehangen, en deze blijft daar tot hij geheel vergaan is. Het vleesch van dit dier wordt verdeeld onder de makers van de kist. De rechter-voorpoot wordt gegeven aan de 4 lieden, die op de doodkist moeten passen (*moiloe-hi kaoe*), zoolang deze nog niet naar het sterfhuis is gebracht. Dezen dag gaat men ook arenblad-nerven halen (*medidi*), waaraan bij het *motai'* de stukken vleesch worden geregen.

Den derden dag komen de menschen uit den omtrek om de kist te helpen maken; een schoonzoon van den overledene mag aan dit werk niet meedoen. Voordat men er toe overgaat de kist te disselen, wrijft men zich eerst het lichaam met curcuma in, opdat men niet ziek zal worden. Ook geeft men aan de doodenzielen sirih-pinang (*rapopomama' tomate*), met de woorden: „Hier is uw sirih-pinang, dooden, komt ons niet helpen” (*De'emi mama'mi tomate, inia' mai mioerei*). Is de boom gespleten, dan werpt men lapjes foeja voor de dooden weg, zeggende: „Hier zijn uw kleeren, dooden, komt ons niet telkens aanspreken (waardoor we ziek worden), want we hebben elkaar den rug toegekeerd, wij kennen elkaar niet meer (we hebben niets met elkaar te maken)”. (*De'emi waroe'mi, tomate, inia' mai nikakambaroa kai', lawi' mombebengomoke', t'arapoke mombeisa*).

Den vierden dag bindt men met lianen het deksel op de kist, en laat ze tot buiten den dorpswal brengen (*mampengoa' i tondo*); de oudste slaaf van den overledene moet er de wacht bij houden. Het bindsel mag straks niet worden doorgekapt, maar moet worden losgemaakt.

Den vijfden dag wordt de kist naar het sterfhuis, of naar het graf

gebracht, wat eigenlijk hetzelfde is, want vroeger werden de lijken onder 't huis begraven.

Is de kist zóó zwaar, dat men haar niet kan optillen, dan legt men er het zwaard van den doode in, samen met *topekae*-gras, om haar licht te maken. Is men er mee bij het sterfhuis gekomen, dan wordt het gras weggegooid.

De lijk-kist in Bada' doet aan een prauw denken; gewoonlijk is zij uit één stuk boomstam gehouwen; er worden geen figuren in gesneden; alleen wordt wel eens in het deksel van een kist die voor een voornamen edelman bestemd is, het buffelhoorn-motief gesneden. In den bodem van de kist zijn gaten aangebracht, waardoor het lijkvocht kan afvloeien. De kist voor rijke edelen is van zeer groote afmetingen, omdat er zooveel geschenken (*paola'*) in moeten. Vroeger had men zelfs familie-kisten, waar meerdere lijken in werden opgeborgen.

Terwijl men bij het lijk waakt (*mampowata* of *mepowata*) jaagt men voortdurend met *Dracaena*-bladeren de vliegen weg. Men mag er niet bij slapen, want dan zou de *toperoeroe'a* de ziel van den slaper meevoeren. Daarom vertelt men elkaar allerlei verhalen (*laloeta mepowata*) om den tijd te korten (*rapoponangi wengi*). Men moet het vuur op den haard voortdurend laten opvlammen.

Het afleggen van het lijk heeft plaats op den *alo popoboengkoe* „dag van het inpakken". Het geschiedt door lijkbezorgers (*topetarwoe*). Degeen van hen, die 't eerst de kleeren van den overledene losmaakt, moet ook 't eerst de spade in den grond steken om het graf te graven. Hij ontvangt een hooger loon dan de andere lijkbezorgers. Allen die zich op de eene of andere wijze met het lijk bemoeien, moeten loon ontvangen, daar ze anders ziek en zwakkelijk zouden worden.

Op het gelaat van vrouwen, die gestorven zijn, wordt aan weerszijden van den neus een stip met een soort zwarte verf aangebracht (*ranompi*). Dit is noodig, want anders zou de doode op weg naar het zielenland door andere zielen nog eens gedood worden; ook zegt men dit te doen, opdat de overledenen niet zullen komen spoken (*meanditoe*); ook al opdat ze een aangenamen geur zullen verspreiden. De lijken van kinderen behoeven niet met deze stippen voorzien te worden, daar hun ziel door een ouden man wordt opgehaald, die hen tegen booze machten beschermt. Verder wordt als reden voor het aanbrengen van deze stippen opgegeven, dat de dooden vuur zullen hebben op weg naar hun bestemming. Wordt het lijk daarvan niet voorzien, dan wordt toch in elk geval wat van de

verfstof (*nompi*) in de handen van het lijk gelegd (Zie ook Mythen en Sagen onder *mopanoembai* op bl. 55).

De nagels der dooden worden afgesneden (*rakeaki*), opdat ze het gewas niet zullen uitkrabben (*podana ara to rapopoŋioe hinoe'anta*), en opdat ze al hetgeen ze tijdens hun leven hebben bijeengebracht, niet zullen weghalen, doen verdwijnen (*podana napotio' iti sanggena to nahoemba-hocmba tangana toewo'*). Ook maakt men de nagels der lijken wit, door ze af te schrappen (*rakaiki*) of met kalk te besmeren, opdat de Lotsbedeeler (*Topebagi*) blij zal zijn. De afgesneden nagels worden door den hoofd-lijkbezorger (*topetawoe*) in zijn sirihtaschje (*kapiŋi*) bewaard; volgens anderen worden ze in het haar van den doode gelegd.

Het lijk mag niet gewasschen worden, maar moet zóó als het is in de lijkwade gewikkeld worden; alleen bij edelen worden de kleeren die ze aan hebben bij het uitblazen van den laatsten adem, door nieuwe vervangen. Zal men den doode de kleeren uittrekken, dan spreekt men hem eerst toe: „Houd je niet stijf, opdat je wellicht niet ongekleed zijt, niet welverzorgd” (*Inia' matodo-todo', boko pa'i matimama*).

De oogen worden toegedrukt met een kralen ketting, opdat de doode niet tusschen de oogleden door kan kijken; dit zou iemand het leven kunnen kosten; vooral als het lijk één oog geopend houdt, meent men, dat hij naar iemand omziet, en dan moet die persoon spoedig sterven.

Houdt de doode de vuist gebald met den duim tusschen de vingers, tegen het tweede kootje van den wijsvinger, dan beduidt dit dat er na een maand weer iemand zal sterven; rust de duim tegen het tweede kootje, dan zal dit over 2 maanden gebeuren.

De schaamgordel moet den doode naar links gewikkeld om gedaan worden; in het zielenland doet men immers alles tegenovergesteld aan hetgeen men op aarde gewend was te doen. Men bindt het lijk een pakje kleeren in een sarong op de borst, want de dooden hebben in het zielenland hun borst tot rug, hun kuiten tot scheenbeen, enz.

Het lijk van een voornaam mensch legt men goud op de oogen, in de ooren en in den mond, in de handpalmen, op de borst (dit laatste mag men bij lijken van kinderen niet doen), opdat de doode als een rijke het zielenland zal ingaan, en opdat hij dit goud zal kunnen gebruiken als fakkel (*napoboebe*) op reis naar het zielenland. In 't bijzonder schijnt het als herkenningsteeken te zijn bedoeld, evenals het *menompi* (zie Mythen en Sagen, bl. 55). Volgens sommigen geeft

men den doode goud mee, opdat hetgeen hij achterlaat niet door de muizen (geincarneerde doodenzielen) zal worden aangevreten. Volgens anderen, opdat men veel goud zal vinden. Men geeft dus iets, opdat de doode niet alles zal weghalen.

Het lijk wordt ook geluisd; men noemt dit euphemistisch: haren tellen.

Lieden, die zijn doodgehakt (*to raboho'*) druppelt men citroensap op den afgehakten hals, „opdat zijn geest zinge: o, wat bijt dat!” (*bona polinga anditoena: o mapoie!*), en hij niet komt spoken.

Als haar zuigeling gestorven is, neemt de moeder een *lewoenoe*-blad, drukt er wat melk uit haar borsten in, en legt het opgevouwen in de hand van haar kind. In het zielenland, zegt men, zuigen kleine kinderen op *lewoenoe*-vruchten en schreeuwen voortdurend van honger.

Opdat hij niet naakt (*mebela*) en dus beschaamd in het zielenland zal aankomen, gaf men vroeger aan een rijken doode nog de volgende geschenken (*paola'*) in de kist mee: 3 zakjes met goud; 12 broekjes, elk ter waarde van f 15; 12 met zilverdraad bestikte baadjes (*badoe bandala*); 16 dure hoofddoeken; 2 beschilderde foeja sarongs; 14 kostbare sarongs; 4 omslagdoeken; 20 gewone hoofddoeken; 1 blok gestreept katoen; 1 blok rood katoen; 1 blok geel keper; 1 bronzen graafijzer; 1 zakje met 50 gulden aan rijksdaalders; eenige zwaarden, opdat ze als dapperen in het zielenland zouden aankomen, volgens anderen om vijandige geesten, die ze zouden tegenkomen te bestrijden; eenige hakmessen; eenige mooie speren. Dit alles wordt samen met het lijk tot een groot pak samengebonden, en dit wordt in de kist gewerkt; men moet er vaak met alle macht op drukken om alles er in te krijgen. Voor het inpakken van het lijk geldt ook hetgeen is opgemerkt bij het afleggen van lijken, die geen kist krijgen.

Vaak maakt men de wapens die meegegeven worden, na van hout; de doode denkt toch dat het echte zijn. Of men ruilt mooie dingen tegen minderwaardige in. Zijn de gereedschappen scherp, dan moeten ze eerst bot gemaakt worden (*ragoro-goro*), opdat de doode er het gewas niet mee zal beschadigen. Vervolgens legt men ze in de kist met de woorden: „Hier is je hakmes, dat al scherp is” (*De'emi ahe'moe to toemaroemo'i*). De vijfde doode uit een gezin krijgt het meeste mee in de kist.

Onder het afleggen van het lijk mag niet worden geweend.

Soms wordt het lijk reeds in het sterfhuis in de kist gelegd; dit doet men als de kist klein is; anders wordt het lijk naar buiten

gebracht, en op het woonerf in de kist gelegd; of de kist wordt leeg in het graf neergelaten, waarna het lijk er in wordt gelegd. Als de kist gesloten wordt, moet het hoofd van den doode naar links gewend worden, en de lijkwade wordt vóór het gelaat omgeslagen, zoodat dit vrij komt, opdat de overledene den weg naar het zielenland zal kunnen zien. Men moet er voor zorgen, dat het deksel niet verkeerd op de kist wordt gelegd. Om dit te voorkomen, maakt men kist en deksel naar het voeteneind toe wat smaller. Het deksel wordt met rotan op de kist gebonden.

Is alles tot zoover klaar, dan wordt een maaltijd gehouden. Men wil voor het laatst in tegenwoordigheid van den overledene eten. Lijken van slaven brengt men vóór het houden van den maaltijd weg.

Intusschen hebben de lijkbezorgers (*topetawoe*) het graf gedolven (begraven is *metawoe*, eig. „bedelven”, of *mopatampoe* „doen ondergaan”). Anderen mogen dit werk niet doen, daar zij dan een opgezette buik zouden krijgen. Zelfs een gewone put mag niet door andere menschen worden gegraven, „want alleen aan doodgravers staan de gcesten het toe” (*lawi' topetawoe pea rapoboa' anditoe*).

Het baantje van lijkbezorger of doodgraver is erfelijk. Het zijn altijd slaven, en meestal gebrekkigen: idioten, stommen, dooven, lieden met een horrelvoet. In Rampi' daarentegen mag ieder een graf graven. De doodgravers worden bij het doodenfeest (*motai'*) beloond met rijst en ongekookt vleesch. Ook voor het begraven van een slaaf moeten ze beloond worden. Het beste hakmes van den overledene geeft men aan den lijkbezorger. Wanneer een ander het zou gebruiken zou hij er ziekelijk (*boento'*) van worden.

Voordat ze beginnen met graven, wrijven ze zich eerst het heele lichaam met aarde in, opdat ze niet ziekelijk zullen worden of een borstkwaal krijgen. Men meent dat lijkbezorgers een voorbehoedmiddel kennen tegen de slechte gevolgen van het in den grond woelen. Ze mogen het vleesch van den ijsvogel niet eten. Heeft het eerste sterfgeval in een gezin plaats, dan moet de lijkbezorger naar het graf gaande, zijn hakmes tusschen den broekband of den lendengordel gestoken dragen, dus niet aan de linkerzijde van het lichaam. Men noemt dit *mohili ahe*, het hakmes zóó dragen zooals vrouwen het reukgras doen.

Het graf mocht niet diep zijn; er in staande kwam de bovenrand tot aan de heup. De doode moest zijn ellebogen op den rand van het graf kunnen leggen, om er gemakkelijk uit te springen en een wandeling te gaan doen. Vroeger werd het graf onder of bij het

huis gemaakt. Lijken van kinderen worden nog graag bij hun overleden vader begraven.

Is het graf gereed, dan moet het lijk zoo spoedig mogelijk daarheen worden gebracht. In Rampi' wordt het graf pas gedolven, als het lijk naar de bestemde plek is gedragen. De grond die uitgegraven wordt, gooit men naar het Oosten, opdat men bij het dichtwerpen van de kuil de aarde naar het Westen (als de ziel uit het graf stijgt, volgt ze den loop van de zon naar het Westen) kan gooien.

Zoolang het lijk nog niet in het graf is gelegd, moet men het laatste bewaken; men moet o.m. oppassen dat geen vee over den kuil heen stapt, want dan zou het vleesch van zoo'n dier niet meer eetbaar zijn.

De richting der graven is Oost-West.

Voordat het lijk om een uur of vier, half vijf wordt uitgedragen, neemt men een jong hoen in de linkerhand, draait dit driemaal boven het hoofd van den doode, slaat het halfdood tegen 't hoofdeind van de kist, en gooit het, na eenige veeren uitgetrokken te hebben, die op het lijk worden gelegd, de huisdeur uit. Dit hoen draagt den naam van *botoe inoha* „voor 't afbreken van den adem”. De lijkbezorger neemt de kip voor zich. De veeren gebruikt de ziel van den overledene om er mee naar de doodenstad te vliegen.

In Rampi' wordt het hoen driemaal in de asch van den haard gerold, dan slaat men het driemaal tegen een stijl van de woning, de vierde keer tegen het voeteneind van de kist, de vijfde maal ter hoogte van de dijen, de zesde maal ter hoogte van de borst, en de zevende maal tegen het hoofdeneinde. Daarna loopt men er hard mee naar het graf. Voor een kind slacht men een rooden haan en werpt dien naar buiten.

Men heeft intusschen een groot aantal buffels in 't dorp samengebracht (ik herinner me dat er eens wel 500 waren). Als nu het lijk wordt uitgedragen, worden bij het afdalen van de trap een tiental buffels doodgestoken; deze heeten *peoeloe* „voor het neerlaten (uit het huis)”. Men noemt ze ook wel *paola*, geleidegeschenk voor den doode.

Voordat het lijk wordt weggedragen, worden allen die in huis zijn, gemerkt of ingesmeerd op het voorhoofd (*raligi*) met bast van den *pakanangi*-boom, opdat de achterblijvenden niet „overwonnen” (*manangi*) zullen worden door den doode, d.i. door hem ziek gemaakt zullen worden. Ook de lieden die den begrafenisstoot tegenkomen, worden op deze wijze gemerkt.

De naaste bloedverwanten verbergen zich in huis. Men zegt tot

den doode: „Wij scheiden, laten we niet meer naar elkaar omzien, want we hebben elkaar den rug toegekeerd” (*Mogaa'moke', inia' worea tapombehahaile', laxi' mombebengomoke'*). Men noemt dit *motibe tomate* „den doode wegwerpen”.

Het lijk wordt door de deur naar buiten gedragen met het hoofd vooruit; zoodra men echter op den grond gekomen is, wordt het omgedraaid, zoodat het met de voeten naar voren komt te liggen. Het lijk is de deur nog niet uit, of men stopt alle reten in den vloer zorgvuldig dicht, of men spreidt er matten overheen. Men vreest dat de ziel van den overledene anders door den vloer het huis zal binnendringen.

Lijken van leden van den adel werden niet begraven, maar op een stelling boven den grafkuil geplaatst (*ralangko*). Eerst wanneer er weer een familielid was overleden, werd de kist begraven. Had het lijk zóó lang in de kist gelegen, dat de vleeschdeelen waren vergaan, dan werden de beenderen gereinigd en in een koperen kom met water in een hoek aan het hoofdeind van de kist gezet. Vervolgens werd het versche lijk in dezelfde kist gelegd met het hoofd in den anderen hoek. Daarna werd de kist in het graf geplaatst. Waren de vleeschdeelen nog niet vergaan, dan legde men het lijk van den pas overledene er bovenop. Het lijk van een man mocht echter niet samen met dat van een vrouw in één kist worden gelegd. In Bakekaoe had men eens het lijk van een jongen opgeborgen in de kist, waarin ook dat van zijn moeder lag. Toen mislukte de oogst, want er was bloedschande gepleegd, zooals men zeide. Alleen de lijken van lieden uit den hoogen adel werden op een stelling gezet (*ralangko*). Gewoonlijk werd het lijk dadelijk begraven, zoodra er iemand voor hem was gedood.

Bij het wegdragen van het lijk wordt dit gevolgd door vrouwen die voortdurend met *taba*-bladeren of *hili* „reukgras” op de kist slaan, naar 't heet om de vliegen en de lijkklucht te verdrijven. De vliegen ziet men aan voor incarnaties van doodenzielen, die de levenskracht der levenden mee zouden kunnen nemen en in de kist brengen, waarna zoo'n beroofd mensch zou moeten sterven.

Het lijk moet op de handen worden gedragen (*rarande*). Het gaat daarbij vaak vreemd toe. De dragers dringen elkaar voortdurend opzij, en loopen in draf naar het graf, pratende, lachende, schreeuwende.

Slechts weinig lieden volgen het lijk. Soms gaat de weduwe mee, maar in dat geval moet ze zich het hoofd dekken met een regen-

matje. Gewoonlijk echter blijft ze thuis. Kinderen mogen den lijkstoet niet volgen; ze zouden door de doodenziel worden meegenomen (*meola' i tanoeana'na tomate*).

Onder 't loopen strooien de dragers witte foejareepjes met de woorden: „Spreek ons niet aan, die niets meer met elkaar te maken hebben” (*Inia' nikakambaroako', to dapoke mombeisa*). Men onderstelt dat andere doodenzielen den pas overledene komen halen.

In den stoet volgt een gezadeld paard, een hond, een kat, een hoen en een geit; deze dieren geeft men den doode als geleidegeschenk (*paola*) mee.

Bij het graf gekomen maakt men met de kist een halven boog, misschien om den doode het spoor naar huis bijster te maken. De doodgravers gaan in den kuil en nemen de kist aan, die ze op den bodem van het graf plaatsen. Een der naaste bloedverwanten zegt daarbij: „Het is zeer duidelijk dat we zullen scheiden; ik zeg je: Kom niet meer telkens in huis, want ons scheiden is zeker” (*Walo mpoe'oemi kainopogaata'; koehanga'ako: bopo'i noemao-mao i tambi, lawi' manontomi pogaata*). In Rampi' tikt men, alvorens men den doode laat zakken, negenmaal tegen het hoofdeneind, en negenmaal tegen het voeteneind van de kist.

Wanneer de kist in het graf was neergelaten, had wel eens het *mowahe' lomoe* „de kist met bloed bestrijken” plaats. Hiervoor nam men gewoonlijk een mensch die van hekserij werd verdacht; het was meestal een slaaf. Deze werd met een rotan om den hals naar het graf gesleurd en aan den kant daarvan staande doodgehakt, zoodat het lichaam op de kist neerviel. Ook liet men het slachtoffer wel in den grafkuil gaan om zoogenaamd de kist te helpen plaatsen, en daar werd hij dan gedood. Het paard werd bereden; men liet het even met den kop boven het graf staan, ging er dan af, en joeg het dier de vlakte in; de hond werd doodgeslagen, evenals de andere dieren, en in den kuil geworpen.

Het graf moet zoo nauw mogelijk zijn, zoodat de kist er juist in past. Men let er op of de kist wel vast staat, niet kan wiebelen. Ze wordt in dat geval met aardkluiten en steenen vastgezet.

Nu ontbloot men ook het gelaat van het lijk en keert dit naar links; lijken van krijgsgevangenen snijdt men den hals af. Verder legt men een stukje foeja op den onderbuik. De lianen, waaraan men de kist naar beneden heeft laten zakken, laat men in het graf achter. Vervolgens slaat men éénmaal met het graafijzer op het voeteneind van de kist, en éénmaal op het hoofdeneind om den doode te wekken.

Ten slotte wordt een stuk rotan met het eene eind op de kist gelegd, terwijl het andere einde door de familie wordt vastgehouden, waarna men, na tot zeven geteld te hebben, den rotan doorkapt, waardoor alle gemeenschap met den doode wordt afgesneden. Terwijl het eene eind van den rotan in het graf valt, spreekt men: „Het lange is voor u, het korte voor ons” (*To hangkaoe i io, to rerembe i kai*); terwijl men in letterlijken en figuurlijken zin aan het langste eind heeft getrokken, want het stuk van de lijn, dat in het graf achterblijft, is altijd kort. Daarna wordt in allerijl de kuil dichtgegooid.

Heel vaak wordt het deksel van de kist slechts met een dun laagje aarde bedekt en steekt een deel er van boven den grond uit. Boven het graf wordt de aarde tot een heuveltje opgeworpen.

De omstanders werpen nu *pakoelili*, de door de geesten gevreesde plant, op het graf met de woorden: „Neem mijn tegenspoed mee” (die ik op de jacht of bij de visscherij zou kunnen hebben) *Potio to boeikoe!*).

Verder legt of hangt men op het graf: 2 miniatuur roeispanen, waarmee de doode een meertje moet overroeien bij NOMPI-nOMPI (zie beneden), een duit, een klein kokertje met palmwijn, een stukje aangestoken brandhout, een kookpot waarin een gat gemaakt is, een lepel waarvan men den steel heeft doorgebroken, wat siri-pinang, een geroosterde maiskolff, wat uitjes, een kokosdop als drinknap, djamboe, pakjes met één korrel rijst er in, een stukje vleesch en een kalebas als watervat; aan kinderen geeft men ook een leesboekje van de school mee. Het overschot van het hout waarvan de kist gemaakt is, wordt mede op het graf gelegd; men mag dit niet als brandhout of voor een ander doel gebruiken, daar de doode dien persoon dan zou komen halen. De slaapmuts (*kakawanoea*) van den doode hangt men boven een schotel met eetwaren. Terwijl men een en ander neerlegt, spreekt men: „Wij scheiden!” (*mogaa'moke'*!).

Wordt een priester(es) begraven dan geeft men hem (haar) gereedschap mee, ook de *sangia*, het altaar in de priesterwoning. Ook krijgt hij een bamboe van 1 geleding mee (*tala halawa londoe*). Slaven krijgen niets mee.

Is de grafheuvel gereed, dan plant men er *taba*- en andere levenskrachtige planten op aan hoofden- en aan voeteneind. Er wordt een klein vuur op het graf aangelegd, opdat de doode niet naar huis zal komen om zich te verwarmen. Het vuur mag echter niet hoog opvlammen, want dan zou er vandaag of morgen iemand verbranden.

Stierf een slaaf kort nadat men het lijk van een edelman op een

En Heidensch graf.

Op het graf zijn duidelijk een aantal gebruiksvoorwerpen te zien, die aan den doode worden meegegeven. De beide miniatuur roeispanen, waarmee de doodenziel zich in de lijkst over de meren roeit, zijn aan een stok opgehangen. Overgebleven stukken van het hout, waaruit de doodkist is gehakt liggen op het graf.

stelling had geplaatst, dan werd dit dadelijk begraven, maar op een andere plaats dan men eerst van plan was te doen.

Een of meer nachten wordt het graf door eenige familieleden bewaakt om den doode te helpen (*mao pea metoeloengi indo'o*); volgens anderen om de kostbaarheden die zich in de kist bevinden te bewaken. Men noemt dit *mekatoro'i*.

Wanneer het lijk begraven is, gaan degenen, die daaraan deelgenomen hebben, zich baden. Ze gaan daarbij op het zoo juist gebruikte graafijzer staan, doopen *bariri*-kruid in water en besprenkelen zich daarmee. Als de weduwe meegegaan is, gaat ze zich ook baden, staande op het graafijzer. Sommigen zeggen dat men hiermee de moeielijkheden des levens en het verdriet afwascht. Volgens anderen wordt er mee bedoeld de ziektestof te verwijderen (*mohoerengi haki*).

Is men in het dorp teruggekeerd, dan gaat men naar een plaats waar zoo mogelijk alle buffels van den overledene zijn samengebracht. Ieder dorp steekt nu één buffel doodt; al deze gedoode dieren worden als geleidegeschenk (*paola'*) aan den doode meegegeven. De inwoners van het dorp waar het sterfgeval heeft plaats gehad (de *poeë wanoea* „de eigenaars van het dorp”), steken er twee dood, en de familie van den overledene een zwanger wijfje. Deze laatste „opdat de overledene ook deel zal hebben aan hetgeen niet zichtbaar is, aan hetgeen nog staat geboren te worden”.

Wanneer de lijkbezorgers in het sterfhuis zijn teruggekeerd, krijgen zij hun loon, terwijl men hen toevoegt: „Ik beloon u, opdat hij (de doode) (zijn ziekte) niet aan u zal overdoen; voor het afleggen van den doode, voor het aanraken van hem, en voor het graven van het graf” (*Koeangkakako'*, *opdamoe napelinbai*, *pewaroe' imoe*, *peramaramamoe hai pokekemoe tampo'*). De lijkbezorgers moeten er op den sterfdag voor waken niet in de asch van den haard te trappen.

Alle deelnemers aan de begrafenis krijgen nu een stukje rauw vleesch, en keeren daarna naar hun dorp terug. Ook het vleesch dat men den lijkbezorgers geeft, moet ongekookt zijn.

Op den sterfdag mag niemand het gelaat met zwarte verf (*nompi*) beschilderd hebben.

Wij moeten nu nagaan hoe het met de weduwe gaat. Aan den avond van den sterfdag (*alo katampoea* „de dag van het ondergaan”), op welken dag meestal ook de begrafenis plaats heeft, worden de weduwe of de weduwnaar (*towaloe*) de knieën tegen de borst gebonden. Dit doet men met haar (zijn) eigen hoofddoek, nadat men eerst bladeren in de knieholte heeft gelegd om ontsteking van het

vel te voorkomen. Ook de handen worden gebonden. Zóó plaatst men haar (hem) onder een kap van witte foeja, waarin geen gaatje mag zijn, opdat zij (hij) niet blind zal worden. Als zij (hij) haar (zijn) banden losmaakte, zou ze (hij) krankzinnig worden. Men zet haar in een hoek van het huis of op haar slaappleats. Hier moet ze gedurende 9 dagen verblijven tot aan het *petalia* (zie beneden). Haar behoefte doet ze door een gat in den vloer; ze mag echter niet door het gat naar beneden kijken. Ze mag nooit alleen gelaten worden, steeds moet ze gezelschap hebben; liefst moeten een jonge man en een jonge vrouw bij haar zijn; de eerste moet haar sirihruium gereed maken, de tweede moet koken. Dit zijn de *toperewoe'* „verzorgers”. Ze mag geen rijst, geen Spaansche peper, zout, *hepa'a-* en *roboe-*groenten, geen vleesch van muizen of varkens eten; ze eet alleen mais en jobstranen (*rire*). Men zegt, dat ze zoo doet, opdat de doode haar niet zal worgen (*podana naime' tomate*). Dit spijsverbod geldt ook voor degenen die met haar den rouw hebben aangenomen; dezen houden het vol tot het *mota'*, de weduwe tot het *mowciha*. In het dorp Bada ngkaia mag de weduwe wél zout eten. In Rampi' moet de weduwe alleen rustig in een hoek van het vertrek blijven zitten. Wordt een vrouw voor de tweede maal weduwe, dan mag ze een plaatsvervangster stellen.

De bedoeling van dit *motowaloe* is blijkbaar om de weduwe (weduwnaar) tot een doode te maken, van wie ondersteld wordt dat ze de gewoonten volgt uit den tijd, toen er nog geen rijst was. Men is bang, dat de weduwe anders door de ziel van haar overleden man gehaald wordt, terwijl hij nu zal denken, dat zij ook al gestorven is. Dat haar lichaam in hurkende houding wordt gebonden, kan zijn om haar levensgeest te verhinderen zich van het lichaam te verwijderen. Maar het is niet onwaarschijnlijk, dat we hierin een overblijfsel moeten zien van de gewoonte, die vroeger moet hebben bestaan om namelijk de lijken in hurkende houding in aarden en steenen potten te plaatsen. In alle Berglandschappen worden deze potten aange- troffen; er zijn er bij van aanzienlijke grootte. Steenen potten worden vooral veel in Bada' en Behoa gevonden. Op het begraven in potten wijst ook de gewoonte, dat wanneer een edelman, die met een slavin was gehuwd, overleed, zijn weduwe wel in een houten trom, als surrogaat voor een pot, werd gezet. Dat kleine kinderen, doodge- boren, in potten worden begraven, vermeldde ik reeds elders.

Van dit begraven in aarden en steenen potten leeft niets meer in de herinnering van de menschen voort; èn de aarden èn de steenen

potten schrijft men toe aan het werk van geesten, zooals men met alles doet waarvan men de herkomst niet weet, of 't bestaan niet begrijpt. Op verschillende plaatsen werden door mij van die potten gevonden. In één er van vond ik een paar kinderkiezen, koperen sterk geoxydeerde armbanden en wat kralen, zooals ze nu nog wel gedragen worden.

De pas beschreven bizondere rouw wordt in acht genomen door de weduwe en hare gezellinnen, of door den weduwnaar en zijn gezellen, en door enkele leden van de familie van den doode. Deze rouw duurt negen dagen, wanneer de overledene een man is; wanneer de overledene een vrouw is, neemt men den rouw gedurende tien dagen in acht. Die tijd wordt ook wel verdubbeld, zooals we beneden zullen zien. De dagen die op de begrafenis volgen dragen de volgende namen:

1ste dag *alo katampoea* „dag van den ondergang”, de dag waarop de doode in het graf wordt neergelegd, in de aarde daalt; Behoa: *paocloe* „(dag) van 't neerlaten”. In Rampi' legt men elken dag eten voor den doode op 't rek boven den haard tot op het *motai*". Op dien dag verzamelt men alles wat men den doode heeft aangeboden, en brengt dit naar het graf, waar het wordt neergelegd. Men onderstelt dus dat de ziel van den overledene elken dag in zijn woning komt eten. De bladeren waaruit men zijn voedsel heeft gegeten, moeten daarom door de reten van den vloer worden geworpen voor de rondwarende geesten.

2de dag, *poboso'a* „(dag) van het omheinen (van het graf)". Op dezen dag wordt de hut op het graf van een edelman opgericht. Men noemt dezen dag ook wel *kabongko'a* „verrotting”, omdat het lichaam dan begint te ontbinden (*bongko'*). Er wordt dan voor aanzienlijke dooden een buffel geslacht en men werkt niet. Alleen armen en slaven nemen dit voorschrift niet in acht.

3de dag, *mata oewaina* „traan”. De doode ziet, dat zijn lichaam zich oplost, en weent daarover (*moewai matana*). Ook op dezen dag wordt een buffel geslacht en mogen de verwanten van den overledene niet werken.

4de dag, *ai' tokoei'* „muizendag”. Als men op dezen dag zijn rijst plantte, zou ze later door muizen worden opgegeten. Men mag op dezen dag ook geen rijst uit de schuur halen. *Ai'* is een oud woord voor „dag” (vgl. Mal. *hari*, Bad. *mempoeai'*, in de zon drogen, stam *ai'* „zon”).

5de dag, *ai' dena* „rijstvogeltjesdag”, ook wel genoemd *pohobo'a*

„dag, waarop er een gat in komt”. In Bada ngkaia vallen de 4de en de 5de dag samen. Ook nu wordt weer een buffel geslacht.

6de dag, *pangkama'a* „(dag) der aanraking”; door 't ontbinden van het lichaam komt de ziel vrij, en stijgt op uit 't graf; zij tracht nu alles, ook de nog levenden, te betasten; zij bevoelt de weduwe of weduwnaar (*torwaloe*); volgens anderen betast ze zichzelf (*mengkama watana*). Deze dag wordt ook wel *alo peanditoe(na)* genoemd, omdat de ziel dan begint te spoken; alles wat de overledene niet goed vindt, komt hij op dezen dag mededeelen.

7de dag, *pangkama'a*. Deze tweede *pangkama'a* wordt alleen in acht genomen wanneer de overledene een vrouw is, voor wie een dag langer wordt gerouwd dan voor een man, zooals we boven reeds hebben gezien. Op een der beide dagen wordt een buffel geslacht, die door een ander dorp is geschonken.

8ste dag, *pemoemoe'a* „waarop toegedekt wordt”. Op dezen dag wordt het eten dat op het *motai'* zal worden genuttigd, gekookt. Dit is vleesch en sago (*tabaro*). Groenten mogen dan slechts goed ingepakt (toegedekt, dus onzichtbaar gemaakt) door het dorp worden gedragen. Men noemt dezen dag ook wel *alo pohobo'a*, omdat dan een gat in de kap wordt gemaakt, die over de weduwe is gezet, zoodat ze het hoofd er door kan steken.

9e dag, *petalia* „het omdoen van den hoofddoek”. Op dezen dag doet men de weduwe en haar gezellen rouwkleeding aan, waartoe o.m. behoort het ombinden van witte hoofddoeken (*tali*). Deze doeken blijft men dragen totaan het laatste doodenfeest (*moweiha*); de weduwe moet bovendien als ze uitgaat nog een regenmatje op het hoofd leggen. Op dezen dag viert men het *motai'*, zoo genoemd omdat dan de rouwkleeding wordt gesneden (*motai'*); op dezen dag mag niet worden gewerkt. Deze rouwkleederen worden gedragen tot het laatste doodenfeest (*moweiha*). Op dit *motai'*-feest worden alleen mais en jobstranen gegeten. De met de knieën opgebonden weduwe (weduwenaar) wordt tot in het midden van de woning gedragen; de band wordt daar af gedaan en dan wordt zij gebaad en met medicijnen behandeld. In water gedoopte kruiden worden dan boven de kruin uitgeknepen, en de voorzijde van het lichaam wordt besprenkeld. Onder het sprenkelen zegt men : „Ik doop je opdat je overleden man je niet ziek zal maken” (*koedoiko de'e, podamoe boento-boento napa-lahiko tomoane*). Daarna trekt men haar de rouwkleederen aan. De weduwe levert gewoonlijk een beklagenswaardig beeld op; door het langen tijd gebonden zijn, kan ze zich haast niet bewegen; sommigen

Vrouwen in rouwkleeding.

De middelste der drie is de weduwe; de beide anderen zijn haar vriendinnen, die met haar den rouw hebben aangenomen voor haar overleden man.

gaan na 3 of 4 dagen beven, en besterven het bijna. Ze ziet er slecht uit; op een stok steunende strompelt ze na het baden naar haar schuilplaats terug. De kop van den buffel, die bij deze gelegenheid is geslacht, wordt onder de woning opgehangen, en deze blijft daar, tot hij geheel in ontbinding is overgegaan en een ondragelijken stank verspreidt.

Is de weduwe wat bijgekomen, dan gaat ze een geschenk (*pelangoe*) aan den doode brengen. Ze brengt dan sirih-pinang, vleesch en gekookte rijst naar het graf, en legt alles met de linkerhand daar neer. Alle rouwdragenden (*topopali*) volgen haar op dezen tocht. De weduwe houdt een gespleten *tile*-stengel (Eleusine indica), waarin een pisang van een bepaalde soort (*loka' boealo'*) is geklemd, in de hand. Dit is voor den doode bestemd, opdat hij den aanplant van de achterblijvenden niet zal verwoesten. Buiten het dorp gekomen, steekt ze den stengel in den grond, waarbij ze de oogen sluit.

In Rampi' gaan ook twee mannen naar het graf met zwaard, speer en schild gewapend en voeren daar een krijgdsdans uit om den doode vrees aan te jagen, en van de woonplaatsen der menschen verre te houden.

Aan den maaltijd bij het *motai'* hebben zoowel familieleden als niet-verwanten meegeholpen. Ieder zorgt voor 5 of 10 pakjes gekookte mais (*ande'a poho'*). Op het *motai'* voor een slaaf eet men mais met gekookten pisangstam (*tiwo*) als toespis; op dat van een edelman worden mais en sago, gekookt bloed van de geslachte dieren, cassave (*karwoewoe'*), palmspruiten en *hepa'a*-groente opgediend; voor iemand van den middenstand (*kabilaha*) zorgt men, dat er *karwoewoe'* en *kalaiko*, sago met zout en peper gekookt, is.

Eerst eten de lijkbezorgers, die elk 5 pakjes mais en vleesch krijgen. Degenen, die het lijk hebben gedragen, krijgen elk 2 pakjes. Hij die de weduwe met water heeft besprenkeld, krijgt er 4 met als groente gekookten pisangstam. Als men dit *motai'* niet vierde, zou de oogst mislukken. Bij den maaltijd heeft het *morora'* plaats, waarbij mannen aan vrouwen, en vrouwen aan mannen geschenken van etenswaren brengen; ook vreemdelingen die tegenwoordig zijn, krijgen van den dorpsadel een geschenk in voedsel. Dit heet *mombewalo*. 's Avonds worden *kambero*- en *raigo*-dansen uitgevoerd.

Bij het *motai'* ontvangt de lijkbezorger als zijn loon: gestampte rijst, ongekookt vleesch aan een stokje (*kandara*) geregen, dat van het staartstuk van het geslacht dier is genomen, en een meter katoen uit de nalatenschap van den overledene. Als men aan de lijkbezorgers

hun loon niet gaf, zouden ze ziekelijk worden (*boento*); ze zouden een opgezwollen buik krijgen, gaan hoesten en niet lang daarna sterven. Zoodra ze hun deel hebben ontvangen, deelen de lijkbezorgers aan alle mannen en vrouwen twee ballen sago en gekookte visch rond. Wie dit voedsel aanvaardt, is verplicht tot aan het laatste doodenfeest (*moweihā*) den rouw aan te nemen (*mopali*). Bij het uitreiken wordt gezegd: „Wie dit niet wil aannemen, toont daarmee niet te willen wat goed voor ons is”. Wie gedurende den rouwtijd verboden spijs eet, wordt beboet.

Gedurende den bizonderen rouw mogen de bewoners van het dorp waar het sterfgeval is, niet van hun woonplaats weggaan. Lieden van andere plaatsen laat men dan sago kloppen, welk voedsel op het *motai*' moet worden gegeten. Na het *motai*' legt men geen voedsel meer in huis of op het graf van den doode neer, alleen op den weg naar het graf. De ziel is dan blijkbaar niet meer aan een bepaalde plaats gebonden.

De 10de dag na het overlijden heet *alipopo!* „vuurvlieg”. Op dezen dag verricht een priester zijn werk, en wordt rijst gestrooid op de kruin van zieken. De korrels die hiervoor gebruikt worden, mogen niet gebroken zijn. De verwanten van den overledene mogen op dezen dag niet werken.

De 11de dag draagt den naam van *pololoa ale* „(dag) van het oprollen van het slaapmatje” van den overledene. De lijkbezorger veegt het matje eerst af, waarbij hij spreekt: *Koehaiko de'e, inia' paka indo'o tomate, to la'w' mopalahimo'i* „Ik veeg je, kom blijf daar niet voortdurend doode, want je hebt het immers achtergelaten”. Dan telt hij van 1—7, licht het matje op en bergt het weg. Men plant op dezen dag wat cassave en mais in het tuintje, dat men voor den overledene heeft aangelegd, en dan slingert men reepjes witte foeja en *kaloti*'-ranken om de heining van dit stukje akker. Op den dag na het begraven (in Rampi' pas na het *motai*') treedt de *ombo*, de algemeene rouw in. Dan mag op een bepaald, door teekens aangegeven, terrein geen leven worden gemaakt, het dorp moet als uitgestorven zijn tot aan het laatste doodenfeest (*moweihā*) toe. De rijstblokken liggen omgekeerd onder het huis, want er mag niet gestampt worden; de trappen zijn omgedraaid met de treden naar binnen; men hoort geen foeja kloppen, en het aanheffen van den krijgskreet is streng verboden; er mag geen hout gekloofd worden; men mag lieden in een ander huis niet toeroepen, niet elkaars haar snijden, niet naaien, niet in den grond graven, geen rotan snijden;

de hanen mogen niet kraaien, en daarom brengt men ze weg naar een plek ver weg van het dorp. Zijn speer mag men niet met de taats in den grond stooten, maar men moet dit wapen tegen een huispaal aanzetten; men mag geen vlammend vuur buitenshuis brengen, wel smeulend, en dit moet men dan laag bij den grond houden; een grasveld afbranden is verboden in den rouwtijd; zijn eten koken doet men in den vroegen morgen, als het nog donker is (dit in verband met de voorstelling, die men heeft, dat het nacht is in het zielenland, wanneer het op aarde dag is); men mag geen levend hout (*to malelewao*) hakken, geen cassave of pisang halen, dan alleen als de eigenaar van den akker dit zelf doet en hij de vruchten zorgvuldig verbergt. Schreeuwt een kind, dan houdt men het dadelijk de hand voor den mond. Haalt men water, dan mag de bamboekoker niet over den schouder worden gedragen, maar moet men hem onder den arm nemen.

Het overtreden van een dezer rouwvoorschriften, werd met een buffel beboet. Het land is gedurende dezen tijd voor vreemdelingen gesloten. Op de grenzen van het verboden terrein wordt een *hodoc* geplaatst, d.i. een bamboe die men ondersteboven in den grond plant. Komt iemand uit een andere streek daar voorbij, en ziet hij den omgekeerden bamboe, dan zal hij dadelijk terugkeeren; want ging hij door, dan zou hij worden beboet (*ragiwoe*). Overtrad een slaaf een rouwgebod, dan gebeurde het wel, dat hij werd doodgehakt als rouwoffer. In 1912 is het nog gebeurd, dat een slaaf door twee edelen werd meegenomen op de jacht. De twee hadden afgesproken om hun gezelschap op het etensuur te dooden. Toen de eene edelman het pakje met rijst aan den slaaf had overgegeven, en deze zich omwendde, teneinde het aan zijn anderen heer over te reiken, gaf de eerste hem een houw over den rug, en maakte men hem af als offer voor den overledene in het dorp. — Een andere slaaf werd beschuldigd op het matje van een zijner heeren te hebben geurineerd, en werd in een afgelegene dorp met een rotanlijn gewurgd. Door den dood van zoo'n slaaf wordt de rouw opgeheven.

Wanneer de tijd die verlopen moet tot het laatste doodenfeest (*noweiha*) wordt gevierd, te lang is en men geen kans ziet de kinderen zoolang stil te houden, of men bang is, dat de spijsverboden niet meer zullen zijn vol te houden, komen de notabelen van het dorp bijeen. Ze gordden hun zwaarden aan, binden de klokjes om het middel, en met de speer, waaraan de versiering van bokkehaar (*woeloc lai*) over den schouder, loopen ze achter elkaar alsof ze van een

koppensnelstocht terugkwamen. Dan worden de kinderen onder de rijtschuur van den overledene verzameld, en daar snijdt men ieder, die zich aanmeldt, de rouwkleederen door; daartoe wordt de punt van het zwaard onder het baadje gestoken, en dan naar boven opengehaald (onder het rouwbaadje heeft men nog een tweede kledingstuk aan). Degeen die dit doet, werpt daarna een kokosnoot, die een menschenhoofd moet voorstellen, in de woning van den overledene, en heft den krijgskreet aan onder het opklimmen. Voordat men tot het opensnijden van de rouwkleeren overgaat, wordt ieder met gekauwde gemberwortel bespuwd, en telt men van 1 tot 7; de persoon die dit doet, krijgt hiervoor later 8 pakjes eten. — Van dit oogenblik af is de algemeene rouw in naam opgeheven; kinderen mogen weer leven maken en alles eten, maar de ouderen moeten de verbodsbepalingen in acht blijven nemen (*mopali*). Eten zij rijst, dan worden ze bij het doodenfeest beboet.

De algemeene rouw kon feitelijk alleen worden opgeheven door het brengen van een menschenoffer. Van den buffel, die werd geslacht als de zieke den laatsten adem had uitgeblazen, werden hart, lever en tong genomen, en deze werden naar een anderen stam gebracht. De To Bada' brachten de genoemde zaken nu eens naar Napoe, dan naar Besoa, naar het Poso-meer, of naar Rampi'. Het aanbieden van hart, lever en tong van een buffel beteekende, dat men om een mensch vroeg, die als offer voor den overledene kon worden gedood. Vooral naar Rampi' brachten de To Bada' dit lugubere geschenk dikwijls, en dan in 't bijzonder naar het dorp mBeloi, waarvan de inwoners zich weinig met de To Bada' hadden vermaagschapt, en die daarom door dezen als hun slaven werden beschouwd.

Bij de aanbieding van hart, lever en tong van den buffel ging het op de volgende wijze toe. De boodschappers maakten hun opwachting bij het Hoofd van den stam, tot welken ze waren gezonden. Het Hoofd vroeg: *Apa poloemaomoe, Bada'?* „Wat is de reden van uw reis, To Bada'?” De zendelingen antwoordden: *Poloemaongkoe de'e mamabawa laloe bae', lawi' mapoho' boe'oengkoe, maleho' lehokangkoe, marope' hoele'koe; ba teoempoe' boe'oe lawa to mapoho', io pea; ba telomoe hoele' to marope, io pea.* „Het doel van mijn reis is ingewanden te brengen, want mijn beenderen zijn gebroken, ontwricht mijn gewrichten, mijn hart verscheurd; of de gebroken lange beenderen heel zullen worden, hangt van u af; of het verscheurde hart weer rond zal worden (zal worden geheeld), hangt van u af”.

Het aangesproken Hoofd vergadert nu met zijn edelen, en zegt:

Koerewoeke'! *mapoho' boe'oena To Bada'*. „Wij zijn geruineerd! de beenderen der To Bada' zijn gebroken”. Men komt nu overeen iemand die van hekserij wordt verdacht, uit te leveren; of als zoo iemand er niet is, zoekt men naar een idioot, of een minder bruikbaren slaaf. Voor een slaaf is de prijs 4 buffels; voor een van hekserij beschuldigd persoon verlangt men minder. Vaak vraagt men geen prijs voor een geleverd slachtoffer in de verwachting later op zijn beurt ook geholpen te zullen worden. Aanvaardt het Hoofd de meegebrachte ingewanden, dan heeft hij ook voor een slachtoffer te zorgen. Dit wordt onverwacht gegrepen en de handen gebonden (*rahiloe*); het koord dat hem om den hals wordt geknoopt, wordt door een bamboegeleding gehaald (*rabalola*), opdat de gevangene het niet zal doorknagen, en zóó voeren de zendelingen het met zich mee. Het slachtoffer smeekt om genade; het vraagt waarom men zóó met hem doet; men beschuldigt het van allerlei misdrijven; ontkennen baat niet; de redeneering „als je het niet gedaan hadt, zou men je niet aan ons verkocht hebben”, acht men voldoende bewijs voor zijn schuld. Men kent geen medelijden. Wil de ongelukkige niet loopen, dan sleurt men hem mee. Wil hij weerstreven, dan stoot men hem met den bamboe tegen borst en hoofd. Nu nog kan men met een glans van genoeg op het gelaat vertellen van het doodhakken van een offer! Onderweg heft men voortdurend een zang, *mokoloa*, aan, waardoor het brengen van een menschenoffer wordt voorbereid.

Meestal werd het slachtoffer aan den buitenkant van het rouwende dorp gedood. In Rampi' hakte men het aan de voeten van het lijk dood. Had men iemand van het Poso-meer gekregen, dan werd deze al aan den bovenloop van de Malei gedood, dus als men reeds tweederde van den weg achter den rug had. Degeen, die 2 buffels tot den prijs van het slachtoffer had gegeven, bracht den eersten houw toe, en wel in de zijde; was het slachtoffer een zwangere vrouw dan in den buik om de ongeboren vrucht te dooden; deze man heette *tomamboeno*. Daarna gaf een tweede den ongelukkige een houw over den rug; deze man heette *tomantoebangi*. Een derde gaf hem een hak in den nek; deze was de *toiboeroko*, en een vierde, de *tomopapoedoe* sloeg hem het hoofd af. Deze drie personen hadden samen de andere helft van den prijs betaald, en daardoor het recht op de eerste houwen gekregen. Een vijfde eindelijk liep met het hoofd weg en ontdeed het van den scalp; dit was de *tomasini* „de vilder”. Zoodra het slachtoffer dood was, moesten jongens op het lijk inhakken om hun vrees voor bloed te overwinnen en dapper te worden.

Men sneed een vinger van het lijk af, wikkelde dien in foeja, en legde hem in de grafhut. De scalp werd onder de mannen verdeeld; men droogde de huid en hing ze aan de greep van zijn zwaard. Dan werden twee ringen van rotan gemaakt, *tintilo* genaamd, waaraan weer twee reeksen van kleinere ringen, *kaleke*, werden gehangen, waaraan eveneens een stukje van de scalp werd bevestigd. De eene ring (*tintilo*) werd in de grafhut gelegd, de andere werd in den dorpstempel (*dochoenga*) geworpen. Ook werd een stukje van de scalp met een houten pen op de doodkist vastgenageld.

De van de scalp ontdane schedel werd òf in den tempel opgehangen òf onder een der palen van een nieuw opgerichten tempel begraven. Intusschen heeft de schare ook een buffel doodgehakt. Het hart van dit dier werd door degenen die het slachtoffer waren gaan halen, gegeten.

Wanneer de zendelingen met hun slachtoffer waren teruggekeerd, bouwde men eerst hutten buiten het dorp en verbleef daar 4 nachten (was men van een sneltocht teruggekomen, dan verbleef men 7 nachten in die hutten; dit heet *metombanoea*). Men mocht niet in het dorp komen, voordat de rouw was opgeheven, *mohoengka' ombo'*. *Mohoengka'* beteekent „openen”, en *ombo'* is „omtuining, omheining”, vgl. *tombo'* „bijeensbinden, omwinden”. *Mohoengka' ombo'* wil dus zeggen „de ontruiming openen, verbreken”, den rouw opheffen. Daartoe smijt iemand in het holle van den nacht een van de reeds genoemde rotanringen (*tintilo*) tegen de deur van het sterfhuys, en heft den krijgskreet aan. Dan ontstaat een groot rumoer, allen beginnen luid te weenen en de rouw is opgeheven (*mageromo ombo'*).

Zoodra de morgen is aangebroken gaan alle rouwdragenden naar 't graf om er te weenen; zijn ze weer thuis gekomen, dan wordt een buffel geslacht. Vervolgens heeft het *mobelo* „mooie kleeren, versierselen (*belo'a*) dragen” plaats. Men moet namelijk voor deze gelegenheid schitterend gekleed zijn. Alle mannen dragen een *binamba*, een hoofdoek van geklopte boomschors van ongeveer 1 meter lengte en 20 cM. breedte, half rood, half geel geverfd. *Binamba* is een wisselwoord dat „het geklopte” beteekent, stam *bamba* „geslagen”. Bij den steen Torairoi legden de lieden van Gintoe bij deze gelegenheid *ampire*-bladeren (*Caryota Rumphiana*) neer.

Na het *mobelo* heeft het *moweiha* (Besoa: *moweha*) „verwijderen”, nl. van de ziel van den overledene, die zich tot dien tijd in de omgeving van de levenden heeft opgehouden, plaats. Wanneer dit feest

niet gevierd werd, zegt men, zouden de dooden zich in rijstvogeltjes en muizen veranderen, en den aanplant verwoesten.

Den dag voor het feest heeft de hoofd-lijkbezorger de witte rouwkleeders van de rouwdragenden afgenomen. Hij houdt daartoe een hakmes in de hand samen met *bariri*-kruid. Terwijl hij het mes onder de rouwkap steekt, houdt hij met de linkerhand het *bariri*-kruid vast, dat hij in de rechter heeft gekneld. Op hetzelfde oogenblik dat hij met het mes den band waarmee de kap op het hoofd is vastgebonden doorsnijdt, scheurt hij ook het *bariri*-kruid vaneen, en werpt dit weg. De rouwdragenden gaan dan op hun rouwkleeren zitten.

Nu geeft men aan de weduwe (weduwenaar) eerst vleesch van een juist geslacht varken, samen met rijst. Dit moet ze opeten, voordat ze zich aan den eigenlijken maaltijd begeeft. Daarna eet zij iets van alle spijzen die gedurende den rouwtijd voor haar verboden waren. Daarna legt de weduwe haar eerste bezoek af, dat *mesonda'* „landen, het aan wal komen van een prauw” heet. Zij klimt daartoe in een daartoe aangewezen huis, waar men intusschen veel eten gereed gemaakt heeft, dat voor de weduwe en haar gezellen wordt neergezet; ieder krijgt een mandje vol spijzen. Dit mandje nemen de bezoeksters mee en eten den inhoud in het sterfhuis op. Van dit oogenblik af mogen ze overal heengaan.

De rouwkap wordt nu bij wijze van hoofddoek nog eenigen tijd om het hoofd gebonden. Dan zegt de lijkbezorger haar jobstranen (*rire*) te gaan stampen. De lijkbezorger zelf leidt het werk in, door met den stamper op den grond te stooten, waarbij hij spreekt: *Bongo' tampo', bongo' tokoei', agina pinatoerwo' bongo', hane i kodo'*. „Doof zij de grond, doof zijn de muizen; laten de dieren (die schade aan het gewas kunnen doen) doof zijn in de plaats van mij”. De rouwdragenden gaan met de rouwkap om het hoofd gebonden de menschen uitnoodigen tot het bijwonen van het *moweiha*.

In den namiddag worden de *tali lewali*, de rouwhoofddoeken, in het sterfhuis afgedaan, waarbij de oudste der rouwdragenden voor moet gaan.

Was een voornaam edelman in Bada ngkaia gestorven, die verwant was aan de hoofden in Rampi', dan werd naar dat land een kokosnoot en een pinangvrucht gezonden, en dan stuurden de familieleden in Rampi' een slaaf; deze werd niet doodgehakt, maar hij moest de kinderen van den overledene dienen.

Het *moweiha* is het laatste en groote doodenfeest, na afloop waarvan men niets meer met den overledene heeft te maken. Aan dit feest

mogen alleen deelnemen, die er toe worden uitgenoodigd, en dit zijn er zeer veel. De genoodigden dragen tot de maaltijden alleen *inahoe pare* „gekookte rijst” bij; voor al het andere moeten de naaste verwanten van den overledene zorgen. Het eten wordt door de lijkbezorgers in bladeren gepakt; de bladeren worden daartoe met den binnenkant naar buiten gekeerd.

Aan den avond van den feestdag komen de priesters hun werk doen (*monoentoe*), waarna het *mobaho'i* „afwasschen”, *mohaingi* „af-, wegvegen” plaats heeft, waardoor de ziekmakende elementen worden verwijderd. Men veegt eerst met de rechterhand, daarna met de linker, en werpt ten slotte den bezem buitenshuis. In den tijd tusschen den sterfdag en het *moreiha* mag niet in huis geveegd worden. Door het werk der priesters (*monoentoe*) wordt de ziel van den doode uitgeleide gedaan naar het Zielenland, Palapi.

Den volgenden morgen vroeg heeft het *mampogaaka tomate* „de dooden doen afscheid nemen”, ook wel kortweg *mogaa'* „scheiden” genoemd, plaats. Dan vaart de ziel van een vroeger overleden persoon in den priester en vraagt: „Waarom hebt ge ons laten roepen?” Men antwoordt: „Wij willen scheiden van den doode, die ons heeft verlaten, opdat hij niet telkens terugkeere en ons ziek make”. De geest raakt dan door middel van den priester de aanwezigen aan, neemt kleine kinderen in zijn armen, geeft vermaningen en vertrekt dan, de ziel van den pas overledene met zich meenemende.

Dien dag neemt men verder rust, maar den volgenden wordt weer door een priester zijn werk gedaan (*monoentoe*). Ik zag dat hij een halsketting (*awolo*) nam; daarmee maakte hij het kruisteeken over de teenen, de knieën en de kruin van de weduwe; vervolgens strooide hij rijst op haar kruin om haar levenskracht te versterken, en liet daarna de vingers knappen. De halsketting deed hij de weduwe om den hals. Zoo deed hij bij iederen persoon, die samen met de weduwe den rouw hadden gedragen.

Hierna heeft nog het *molamboe* plaats; men brengt dan geschenken aan den doode, o.a. twijgjes voor brandhout, sirih-pinang, een korrel rijst, een snippertje vleesch; alles wordt met de linkerhand neergelegd.

We willen nu nagaan welke afwijkingen er ten opzichte van de rouwgebruiken bestaan. Wanneer de eerste van een aantal broers en zusters sterft, wordt het lijk zonder meer dadelijk begraven. Het *motai* wordt gerekend op den dag der begrafenis zelf plaats te hebben; de lijkbezorgers worden dadelijk beloond.

Heeft een tweede sterfgeval in een groep broers en zusters plaats, dan *napekalai*, of *mekala pampeni'a* „foeja-reepjes als armband gebruiken”; de ouders van den overledene wikkelen dan foeja-reepjes om de polsen of om het hoofd bij wijze van *kala* „armband”. Heeft de overledene geen ouders meer, dan doen een broer van den vader en een zuster van de moeder het. Na afloop van den maaltijd op den dag der begrafenis gaat men naar het water om het kwaad dat dit overlijden heeft veroorzaakt, af te laten drijven (*moholoei*). Daarbij worden reepjes foeja (*pampeni'a*) in 't water geworpen.

Wanneer een derde lid van een gezin sterft doen 2 mannen en 2 vrouwen reepjes foeja om 't hoofd; 2 dagen na het begraven heeft het *motai'* plaats; 4 dagen na 't *motai'* het *morweiha*.

Heeft een vierde sterfgeval in denzelfden broederkring plaats, dan nemen 4 mannen en 4 vrouwen den rouw aan (*mopali*); 4 dagen na de begrafenis *motai'*, en 8 of 2×8 dagen daarna het *morweiha*.

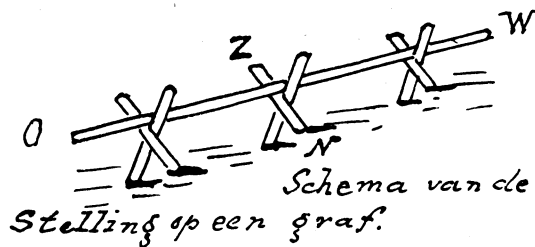
Sterft nummer 5 dan nemen 8 mannen en 8 vrouwen den rouw aan (*mopali*); 8 dagen na de begrafenis *motai'*, en na onbepaalden tijd het *morweiha*. Het gebeurt ook wel dat men het aantal rouwdragenden aanmerkelijk uitbreidt, soms tot 100 toe, voor de helft mannen, en voor de helft vrouwen. Ze mogen geen van allen rijst eten tot aan het *morweiha* toe, anders zouden ze zwarte nagels krijgen. Ze mogen ook niet eten: *loka' boealo* (Mol. Mal. pisang sepatoe), *hepa'a* (een groente), *tiwo* (pisangstam), *roboe* (bamboespruit), *tawe' oewi to malei* (bladeren van roode oebi), *lehoene pipi* (soort uien). Ze mogen wel eten: *tawe' oewi to boela* (bladeren van de witte oebi), mais, *koelagoa* (Spaansche peper), *bangka*, *boere tonoe* (inlandsch zout), buffelvleesch, *lehoene mobalo'* (soort uien). Ze mogen gedurende den rouwtijd niet werken en het hakmes alleen onder den arm dragen. Als ze werkten, zouden ze zwaar ziek worden; als ze veel praatten in dien tijd, zouden ze krankzinnig worden. Elken dag moeten ze in een andere rivier gaan baden.

Als een zesde lid van hetzelfde gezin sterft, volgt men denzelfden regel als bij den dood van den eerste. Volgt een zevende lid, dan geldt voor hem hetzelfde voorschrift als voor den tweeden. Voor nummer 8 is de rouw dezelfde als voor nummer 3, enz. Wie geen familie meer heeft, wordt zonder veel omslag ter aarde besteld. Heeft de overledene nog maar één kind, dan past men voor hem de regels als voor een derden doode in hetzelfde gezin toe. Treft zoo iets een edelman, dan zegt men van hem *malaoe mempanai'* „verwelkt opstijgen”.

Sterft een eenig kind, dan loopt met de begrafenis alles af. *Motai'* en *moweiha* hebben dan niet plaats. Sterft een klein kind, dan wordt daar voor niet gerouwd.

Wil men een varken slachten dat aan den overledene heeft toebehoord, dan moet men eerst sirih-pinang op zijn graf neerleggen. Huwt een weduwe voordat het *moweiha* voor haar overleden echtgenoot heeft plaats gehad, dan heet dit *mopalingka'i boe'oe* „over de beenderen heenstappen”. De man die de weduwe huwt, moet dan 3 buffels boete betalen.

Zoals boven reeds gezegd is, wordt op den dag na de begrafenis het graf in orde gemaakt. De mate van zorg waarmee dit geschiedt, hangt af van den welstand en het aanzien van den doode. Op het graf van een voornamen edelman wordt gewoonlijk een stevige hut opgericht, met een extra zoldering voorzien. Op het graf van iemand van den middenstand (*kabilaha*) worden eenige stukken bamboe krui-

selings in den grond gestoken, zoodanig, dat de stokken, die met het toppunt naar het zuiden wijzen aan de oostzijde van die, welke naar het Noorden gericht zijn, komen te staan. Dit heet *mokabeo'* „links”; men mag het niet „rechts” (*mokoana*) doen, want zóó doet men het bij huizen van levenden. Over deze kruiselings in den grond geplante stokken wordt een lange bamboe gelegd, die dus in de richting Oost-West ligt.

Aan het graf van een slaaf wordt niets gedaan. 't Gebeurt wel dat men varkens tegenkomt met een stuk van het opgewoelde lijk in den bek.

Aan het schoonmaken van de graven denkt geen To Bada'; hierdoor zou het verlangen van den doode naar de levenden worden opgewekt, tot nadeel van de laatsten.

Komt men een graf voorbij, dan spuwt men op den grond en

zegt: *Inia'ko nikakambaroa tomate; bo ba ni'isa katoewo'ki wo'o to toewo'*. „Spreekt ons niet toe, dooden; ge hebt niets met het leven van ons levenden te maken”.

Voordat we nagaan wat er van de ziel, *tanoeana'*, van den overledene wordt, moeten we trachten op te sporen, wat de To Bada' zich onder de ziel voorstelt. Men onderscheidt een onpersoonlijke ziel, beter gezegd „levenskracht”, die op allerlei wijzen geschaad en versterkt kan worden. We zouden kunnen zeggen, als compacte massa vormt ze de eigenlijke ziel, die het lichaam kan verlaten bij droomen, ziekte en dood, en daarin weer kan terugkeeren. Manifesteert ze zich na den dood dan spreekt men van *anditoe*. Men kent echter weer twee *anditoe*: de eene behoudt zijn gedaante, die hij als mensch had, die soms te zien is; deze *anditoe* maakt zijn aanwezigheid kenbaar door de lijkvlucht, die hij meebrengt en de vliegen die hem vergezellen. Deze ziel blijft bij het graf en komt na het *morweiha* de nagelaten betrekkingen verontrusten. — De andere *anditoe* gaat naar het zielenland. Als deze ziel zich manifesteert, is het als een vogel of een muis, en ook zonder gedaante doet ze haar invloed gevoelen. Deze ziel is het ook die in den priester vaart. Volgens sommigen huist de *tanoeana'*, die na den dood naar het zielenland gaat, gedurende het leven op de kruin van het hoofd. De ziel die bij het graf blijft, woont tijdens het leven van den mensch in zijne wenkbrauwen. Komt een doode de *tanoeana'* van een levende gedurende zijn slaap halen, dan wordt het gelaat van den slapende zwart, zegt men.

Als de mensch slaapt, gaat zijn *tanoeana'* uit wandelen; ze „vliegt” zeer snel. Niezen is een teeken, dat de *tanoeana'* in het lichaam terugkeert; ook wel dat ze weggaat. In het laatste geval zegt men: „Verwijder je niet, de honden komen je misschien tegen”. Als het onweert, moet men de kruin van het hoofd met de hand bedekken (*rakoemoe*), want anders zou de *tanoeana'* zich uit vrees voor het onweer kunnen verwijderen.

Anditoe zijn dus in de eerste plaats de zich manifesterende zielen van overledenen, en verder duidt men met dit woord alle andere onzichtbare wezens aan, die wij gewoonlijk geesten noemen. Deze *anditoe* vervullen aarde en hemel, de zee, bergen en dalen. Neemt men een geluid waar als van iemand die weent, maar houdt het spoedig op, dan meent men dat dit afkomstig is van de ziel van een nog ongeborn mensch; houdt het lang aan, dan is het de ziel van een doode, die schreit. Er zijn menschen, die een *anditoe* hebben

gezien; het gelaat is altijd moeilijk te onderscheiden (*morwao pea*). De *anditoe* spreekt altijd Bada'sch.

Men onderstelt dat voordat de stervende den laatsten adem heeft uitgeblazen, de ziel het lichaam al verlaten heeft, d.i. de ziel, waarvan men zegt dat zij in de kruin des menschen huist. Tot aan het laatste doodenfeest (*moweiha*) blijft ze rondzwerven en bezoekt haar lijk af en toe. Daarnaast bestaat de voorstelling, dat de ziel aanvankelijk met het lijk ten grave daalt, maar later bij het ontbinden van de vleeschdeelen uit het lichaam vrij komt. Alle zielen gaan eerst naar een bepaalde pleisterplaats, die zich in de nabijheid van hun dorp bevindt. Zoo gaan de zielen van Pada naar mBonge, waar zij door de zielen van vroeger gestorvenen worden afgehaald en bezongen (*modondi*). Daarna gaan ze gezamenlijk over de groote rivier. De zielen doen dit vliegende; daarom geeft men haar bij het uitblazen van den laatsten adem een hoen. De ziel houdt met de rechterhand den rechtervleugel van den vogel vast, met de linkerhand den linker-vleugel, en dan vliegt het hoen met de ziel over water, over bergen en dalen. Het gezelschap maakt dan hutten te Boesanga aan den voet van den berg Hantoboe, tusschen Bada' en Besoa. Vandaar vertrekken ze eerst na afloop van het *moweiha*.

De zielen van het dorp Bomba gaan eerst naar Kaloko' aan den overkant der rivier, tegenover hun dorp, en vandaar naar het reeds genoemde Boesanga. — De zielen van Boelili wachten te Peiha'a, dicht bij hun dorp, vandaar gaan ze naar Talea bij het dorp Pada. Vervolgens bestijgen ze het gebergte dat de Bada'-vlakte ten Noorden begrenst, en komen te Pointo'a „stampplaats”, een grasvlakte, waar ze hun rijst voor de reis naar het Zielenland stampen; vandaar trekken ze naar Pembaho'a „waschplaats” waar ze hun handen wasschen; dan gaat het naar Pepioea'a „knijpplaats” of Potoëa „plaats waar foeja-reepjes als offer worden opgehangen” (ook de plek waar de teekens worden aangebracht om aan reizigers te kennen te geven dat ergens de rouw is ingetreden heet *potoëa*); hier staat een boom, hoog maar dun van stam, in welks bast alle dooden de nagels zetten (*mepioe'* „met de nagels knijpen”). Men zegt dat de nagelafdrukken op 3 hoogten worden aangetroffen: de bovenste zijn van degenen die een buffel als geleidegeschenk (*paola'*) bij hun dood hebben meegekregen, en wier ziel dit dier berijdt (de ziel zit achterste voren op het rijdier, in welks staart een ring is aangebracht in plaats van in de neus). De minder hooge nagelafdrukken zijn van lieden, die een varken meekregen. De teekenen die zich dicht bij den grond bevinden

zijn van hen, voor wie bij hun verscheiden slechts een hoen werd geslacht.

De ziel komt nu verder naar Polowe-lowea „plaats der slingering”; hier is een groote ronde steen, waarop de doode gaat zitten, en met zijn afhingende beenen heen en weer slingert. Hier zingt hij: *Lowelowe, kiplahimi tampo'ki, maomoka i Palapi* „Slingerdeslang, wij verlaten ons land, wij gaan naar Palapi”. Van deze plek ziet men op het landschap Besoa neer. Van hier vliegen ze naar den berg Masora in het Oosten van Besoa, waar reidansen worden uitgevoerd (*moraigo'*); het zijn twee groepen die dansen: de eene groep bestaat uit zielen van menschen die reeds lang geleden zijn gestorven, en die de pas overledenen zijn komen halen; zij loopen bij den dans van links naar rechts; de andere groep bestaat uit zielen van pas gestorvenen; zij draaien van rechts naar links.

Het gaat nu verder naar Haloe ahe' „ijzerrivier”, en Bare. Op de laatste plek is een boom, waar elke doode een tak van afscheurt (*mobare*). Dan komt de ziel in Pembalilia „plaats der omdraaiing”, of Watoe pengkolika i ara, want hier draait de ziel zich om en merkt dan dat het in Bada' donker is; vóór zich in Napoe echter licht, dan is dit voor haar een bewijs dat de *dandi* „de vastgestelde tijd om te sterven” voor haar gekomen is; ziet ze dat het in Bada' licht, en in Napoe donker is, dan keert ze terug naar haar land, en de doodgewaande herleeft.

Reist de ziel verder, dan komt ze in Pohaloekia „de plek van den wetsteen”, en vandaar vliegt ze naar Petandoe'a, waar de „heuvel der nederdaling (van de goden)” is; deze plek ligt in Napoe; ze rust hier uit, wast zich het gelaat in zwart water, als de mensch een natuurlijken dood is gestorven; is hij door den vijand gedood, dan is het water waarmee hij zich wast, rood. Dan gaat het naar Podoedoe-anga'a „de plek waar men in een prauw vaart”; hier bevinden zich enkele kleine meertjes, die men in zijn doodbloot als prauw overvaart; de zielen van de reeds lang geleden overleden menschen, de *tomewawa* „begeleiders (van den pas overledene)” trekken het vee voort, dat bij zijn teraardebestelling is geslacht.

Nu gaat het langs den bergrug naar den top Tineba, en vandaar slaat men links af naar Pekandoa, of Peloempa'a „springplaats”, dicht bij de vroegere rustplaats NOMPI-nOMPI, op den ouden weg van Poso naar Napoe. Dit Pekandoa is een vooruitstekend rotsblok, vanwaar men in een afgrond neerziet. Op den steen zou een plank liggen, die over den afgrond uitsteekt; de plank is versierd met het

buffelhoorn-motief. Op deze plek houdt een oude man met een grooten baard en wit haar de wacht; hij moet wel oud zijn, omdat hij daar van het begin der menschheid af de wacht houdt. Hij vraagt den doode: „Wat komt ge doen? Wilt ge dat ik je naar beneden laat duikelen?” Als de doode zegt, dat hij dit niet wil, dan keert de ziel naar zijn dorp terug, en de doode herleeft; hij was alleen schijndood. Wil de ziel wel naar beneden gestort worden, dan moet ze zich op de punt van de over den afgrond uitstekende plank neerzetten, en dan wipt de oude man haar naar beneden, en zóó komt ze in Palapi terecht. Daar is men aan het feestvieren om den nieuweling te ontvangen. De buffels en de varkens, die aan den overledene zijn meegegeven, worden langs een pad, dat linksaf gaat, naar het zielenland gevoerd (volgens enkelen zou de ziel van Pekandoa af Palapi per prauw bereiken).

De bewoners van Palapi bezingen (*radondi*) den pas aangekomene. Men vraagt hem „Waar zijn je kameraden?” De nieuweling antwoordt: „Ze zullen volgen; sommigen zijn nog bezig hun haren te tellen; anderen zijn hun foeja nog aan het beschilderen”. Degenen van wie het eerste wordt gezegd, zullen nog lang leven; de anderen zullen spoedig sterven.

Het zielenland der To Bada' heet Palapi, waarmede een streek wordt bedoeld tusschen Tokorondo en Saatoe aan de Tominibocht, dicht bij Mapane. Anderen spreken van Saoesoe, weer anderen van Takoele (Mapane), en nog anderen meenen dat Palapi ligt te Kilo aan de Kameasi-rivier. Al de genoemde plekken liggen in elkaars buurt. Palapi is een vlakte waar veel menschen (zielen) wonen, die er veel buffels en varkens en kippen op na houden. De verschillende dorpen die men er aantreft, dragen de namen van de houtsoort, waarvan de kisten der dooden zijn gemaakt: Pampolo, Oeroe, Bekaka, Koemo. Lei-lei, Tomodoei, Poba'oea. Er groeit veel arën (*baroe*), sago (*tabaro*), reukgras (*hili*) en *Dracaena* (*taba*).

Uit het bovenstaande mag misschien worden opgemaakt, dat de To Bada' van overzee zijn gekomen, en het land hunner voorvaders overzee, dus niet op Celebes is. Hiervoor pleit ook de omstandigheid, dat de zielen niet loopen maar vliegen van de eene hoogte naar de andere; van Pekandoa vliegen ze overzee; waarheen is nog niet uit te maken.

Naast de voorstelling dat de ziel naar Palapi gaat, vindt men de gedachte, dat de ziel naar de onderwereld, *lapi tampo'*, verhuist. In mijn boek „Mythen en Sagen” deelde ik reeds mee, dat men aan zeven

lagen van den hemel en 7 lagen van de aarde gelooft; tusschen beide lagenreeksen in ligt de woonplaats der menschen. Zooals in den zevenden hemel de godheid, het gepersonifieerde uitspansel, een man, woont, zoo vindt men in de zevende aardlaag de gepersonifieerde aarde, een vrouw. In die zevende aardlaag komen de zielen der dooden, die met den ondergang der zon in 't doodenrijk afdalen.

Er is nog een derde voorstelling, namelijk deze dat sommige edelen als ze sterven, naar den hemel opstijgen. Anderen beweren dat de ziel die op de kruin van het hoofd zetelt, ten hemel stijgt, en die welke in het lichaam huist, naar Palapi gaat.

We vinden dus verschillende voorstellingen door elkaar, waarover we ons niet behoeven te verwonderen bij een volk, dat uit verschillende bestanddeelen is samengesteld.

Hoe is nu het leven in 't zielenland? Volgens sommigen hebben de zielen der afgestorvenen het beter dan de aardbewoners. Ze bezitten veel mooie kleeren, en ze hebben volop lekker eten, zoodat ze nooit honger lijden. Wie op aarde opgeruimd van hart was, is het in het Hiernamaals ook. Het voedsel der zielen bestaat uit wormen (*kalindohi*), dat voor de zielen paling is; vergaen hout (*wata tobongko*); een grassoort, *palemba* genaamd, dient hen tot rijst, en het *tile*-riet (*Eleusine indica*) dient hen tot mais. Als het op aarde licht is, is het bij de zielen der dooden donker en omgekeerd.

Volgens anderen is het in het zielenland minder prettig: de dooden zouden aarde tot voedsel (*ande'a*) hebben, en wormen tot vleesch. Kleine kinderen doen er niets dan schreien, daar ze niet anders dan *lewoenoe*-vruchten te eten krijgen. Het krioelt er van luizen; al legt men zijn kain even neer, dan zit ze dadelijk vol ongedierte.

De taal der zielen is Bada'sch, maar toch voor de levenden onverstaaubar, omdat ze ongearticuleerde klanken uitstooten (*memoeoe-moeoe*); daarom moet er altijd iemand zijn om uit te leggen, wat de ziel die zich in een priester manifesteert, te zeggen heeft.

Van een oordeel over de dooden weet de To Bada' niet, tenzij hij hierover iets van Mohammedanen heeft gehoord. Dan worden in hun verhalen vreemde elementen ingevlochten, als: een warme bron, een groot vuur, een brug zoo scherp als een zwaard en dergelijke meer.

Over het Hiernamaals denkt, althans spreekt de To Bada' weinig of niet; het is hem genoeg als hij het op aarde maar niet al te slecht heeft. Toch vreest hij den dood: le door de gehechtheid aan het

leven; 2de door de onbekende toekomst, die hij tegemoet gaat. Hij weet er weinig van, en wat hij weet, is niet zeer bemoedigend, vooral omdat hij niet gelooft aan een onsterfelijke ziel. Eenmaal sterven is al erg genoeg, maar naar zijn voorstelling moet hij zevenmaal sterven.

Bij elken dood wordt het bestaan van de ziel vager en onbepaald. Is ze voor de zevende maal gestorven, dan gaat ze over een brug, die over een groot vuur is gebouwd; daar verandert ze in waterdamp, die in de rijst komt. Als men de rijst eet keert dus de ziel in den levenden mensch terug; vandaar dat de menschen zoo vaak op ouders of grootouders lijken.

Heel wat verhalen van geestverschijningen doen onder de menschen de ronde. Men weet te vertellen van verwanten, die op reis stierven en dan des avonds aan den huiselijken haard verschenen. Als men een lijklucht waarneemt, gelooft men stellig, dat er een doodenziel in de buurt is. Zij die beweren wel eens zoo'n spook te hebben gezien, zeggen, dat ze met hun hoofdhaar het gelaat bedekken; de zielen van pasgestorvenen hebben een gele gelaatskleur (*mabada' lindo'nda*); hun oogen staan schuin (*toeloho*), als van Mongolen; ze hoesten (*memeke*); ze kloppen (*mokado-kado*) tegen allerlei voorwerpen; ze stampen hun sirih-pinang; ze rammelen (*moketo-kcto*) met losse voorwerpen; ze sprenkelen (*mehiwe*) met water; ze gooien met zwarte aarde (*metoempa tampo maiti*); ze fluiten (*mepöë*).

Men kent verschillende middelen om een spook te verdrijven: men brandt foeja in de deuropening; men spuwt met gekauwde *pakanangi*-bast; ook gemberwortel is iets waarvoor geesten wijken; soms hangt men een spiegelkje in de deuropening op, en men beweert dan dat de geesten dit voor een zwaard houden, en niet binnen durven te gaan.

Krankzinnigheid en toevallen worden aan het werk van geesten (zielen van afgestorvenen) toegeschreven. De angst voor geesten zit er zóó in, dat men vaak bij den geringsten schrik uitroept: *o, anditoe!* „O, daar is een geest”. Het gonzend geluid dat sommige insekten maken, wordt vaak opgevat als het grommen van geesten.

Verhalen van levenden die een kijkje in het zielenland zijn gaan nemen, komen ook voor. Een voorbeeld hiervan laat ik hier volgen: Er was eens een vrouw, die stierf terwijl haar man afwezig was. Toen deze thuis kwam en zijn vrouw gestorven vond, joeg hij haar ziel achterna om haar terug te brengen. Toen hij bij den ouden man kwam, was zijn vrouw juist door hem in den afgrond gewipt. Maar

de oude man gaf hem den raad: „Laat af je vrouw te volgen, want je heb nog menschenlucht aan je”. De man vond echter toch een weg om zijn vrouw te achterhalen. Hij zei tot haar: „Laten we terugkeeren; ik voel me zeer ongelukkig, dat ge mij verlaten hebt”. De vrouw antwoordde: „Als je mij sirih-pinang te pruimen geeft, ga ik met je mee”. De man gaf haar het gevraagde, en toen zij gepruimd had, zei ze: „Sluit je oogen; als je je oogen niet dichthoudt, hebben we mekaar voor 't laatst gezien”. Toen sloot hij de oogen. Even daarna zei ze weer: „Doe je oogen open!” En zie, toen waren ze thuis. De ziel van de overledene had haar man meegenomen op haar snelle vlucht. Toen herleefde de doode weer.

Een ander verhaal: Er was een man die van de reis terugkeerde, en opeens een groot lawaai en het gegrom van een geest hoorde. Het vloog hem voorbij, en dadelijk kreeg hij de overtuiging dat zijn vrouw overleden was. Hij ijldde naar huis en bevond zijn vermoeden waar te zijn. Dadelijk zette hij de vluchtende ziel achterna, en haalde haar op den berg Masora in. Maar ze wilde eerst niets van haar man weten. Eindelijk zei ze: „Als ik mijn lichaam nog in goeden staat vind, wil ik je vrouw blijven, anders niet”. Samen keerden ze terug. De trap van zijn woning opklimmende zei de man tot de aanwezigen: „Weent niet! Daar is ze weer”. Toen herleefde ze.

Ten slotte deel ik nog mee, dat iemand het ambt van lijkbezorger leert, door deze functionarissen bij hun werk te helpen. Hij gaat de lijken mee begraven, baadt zich, zooals de anderen doen, en dan legt een der doodgravers hem een hakmes op het hoofd, opdat zijn levensgeest sterk worde (*bona matoc'a tanocana'na*). Thuis gekomen wordt hem geleerd welke kruiden hij moet gebruiken om zich te vrijwaren tegen de gevolgen van het wroeten in de aarde. Deze kruiden zijn: *legoeri* en *bariri*. De wortels van de *bare'a* (Poso: *bate'a*, Mal. *pakoe*), een varen, worden in kleine stukken gesneden, en deze gebruikt de lijkbezorger als zeep. Het moeten wortels zijn van planten welker bladeren naar het Oosten toe groeien.